

קבר לתיעוד

מיכל הכהן: המייסד הפחות ידוע של הלבנון

מיכל הכהן ואשתו דבורה-ליבה

תנועת ההשכלה ביקשה גם להביא לשינוי ולשיפור מצבם הכלכלי של היהודים על ידי הכשרתם לאורח חיים פרודוקטיבי המבוסס בין השאר על רכישת מקצוע ועל עבודת כפיים. הכהן, ריבלין וסלומון רכשו בהשפעת ההשכלה שפות באירופה ונדבקו ברעיון ההתחדשות והפרודוקטיביזציה. בגרמניה הכהן וסלומון למדו גם את מלאכת דפוס האבן (ליטוגרפיה).

בשנת 1862 הם שבו לארץ, הביאו עמם ציוד דפוס ופתחו בית דפוס אבן (כאשר רצו להדפיס כמה עותקים של דף כתוב או של ציור, היו כותבים או מציירים על אבן ליטוגרפית גדולה וכבדה בגיר שומני ובכתב ראי. אחר כך הרטיבו את האבן במים, הניחו נייר ועליו אבן נוספת ובעזרת מכשך לחצו את הנייר על האבן. הצבע הועבר אל הנייר והמים דחו את הצבע במקום שלא היה כתב או ציור). הם אף הוציאו ספר לימוד למלאכת הליטוגרפיה. בירושלים כבר פעל בית הדפוס המפורסם של ישראל ב"ק משנת 1841, שהיה לו רישיון מטעם השלטון התורכי. בינם לבין ב"ק פרץ סכסוך שהלך והתעצם עם הדפסת הלבנון.

ייסוד העיתון הלבנון

שנה אחרי שובם מאירופה החליטו ברי"ל, סלומון והכהן להוציא לאור עיתון שרוחו רוח ההשכלה. באדר תרכ"ג (1863) הדפיסו השלושה את הגיליון הראשון של העיתון החדש, הלבנון. בראש הגיליון כתבו

בשנת 1863 הקימו שלושה מבני היישוב הישן בירושלים – יחיאל ברי"ל, מיכל הכהן ויואל משה סלומון – את העיתון העברי הראשון בארץ ישראל, הלבנון. לאחר סגירתו של העיתון כשנה אחרי הופעתו, המשיך ברי"ל להוציא לאור את הלבנון באירופה, סלומון היה ממייסדי פתח תקוה, ואילו הכהן הוציא לאור את עיתון האריאל והיה ממייסדי השכונה נחלת שבעה. בנו הבכור היה מהרופאים הראשונים ילידי ארץ ישראל ואחד מנכדיו היה רופא וסופר בצרפת. מאמר זה יספר את קורותיהם של האב, הבן והנכד לבית הכהן.

הרב שהפך לרצען

מיכל הכהן נולד בשנת 1834 בעיר יאסוויין בליטא. אביו, אליעזר הכהן, היה רב ואב בית דין בעירו. בטרם עלייתם לארץ ישראל למד האב אליעזר את מלאכת הרצענות כדי להתפרנס ממלאכה זו ולא להזדקק לכספי החלוקה. בשנת 1844 עלו בני המשפחה – אליעזר, אשתו בדאנה, בנו מיכל ושתי הבנות, עָטָל ופֶאֶיֶה־רֶבֶקָה, לירושלים והתיישבו בעיר העתיקה. אליעזר שכר חנות קטנה והחל לעבוד כרצען. מהר מאוד זיהו אותו בני קהילתו יאסוויין שהקדימו לעלות לארץ ישראל והפצירו בו להפסיק את המלאכה ולחזור לשמש רב. אליעזר דחה את בקשתם, אבל הם לא הרפו. במשפחה סיפרו כי עוגמת הנפש שלו הייתה כה רבה עד שחודשים מעטים אחרי עלייתם לארץ ישראל נפטר ונקבר בהר הזיתים. לאחר מות אביו עבר מיכל לגור בבית קרובו, הרב שבתאי הלוי, שעמד בראש השוחטים האשכנזים בירושלים. הוא למד אצל רבנים ידועים בעיר, כמו הרב שמואל סלנט, והוסמך לרבנות. בהיותו בן 18 נישא לליבא דבורה קצורין, דור שלישי בירושלים. אביה שאול פתח את המאפייה הראשונה בעיר העתיקה בירושלים.

כשנתיים לאחר כן יצא מיכל הכהן עם שני חבריו יואל משה סלומון ויוסף ריבלין להשתלם בשיבות פולין וליטא. בהיותם באירופה ספגו השלושה את רעיונות תנועת ההשכלה היהודית. המשכילים ביקשו להקנות ליהודים השכלה וידע כלליים, בעיקר בתחום המדע והשפות.

שער של האריאל

ל"תיקונים ועבודת האדמה" בלא לקומם עליו את הרבנים.¹ בגיליון הראשון, שיצא בחודש אלול תרל"ד (1874) כתב הכהן ב"דבר אל הקורא!": "כל קוראי החבצלת יודעים כי אנוכי תיכנתי עמודיה [...] שלוש שנים עבדתי בידיעת בשר ורוח, ויהיו בעיניי כימים אחדים באהבתי את עמי ועיר קברות אבותיי, אך נסיבות שונות, רבות ועצומות, ניצבו כמו נד למולי, עד כי למורת רוחי נאלצתי לנער חוצני מתמוך עוד בהחבצלת [...] אפס לכלוא את הרוח הסוער בקרב לבי, קצר ידיים הנני [...] עשיתי חוזה עם בעל בית דפוס מפואר ואותיות חדשות ויפות ולעת עתה תצא לאור פעם אחת בחודש חוברת כזו, על כן למשפט צדק אחשוב למנות ימיה לראשית עבודתי, ולכן אל ישתומם הקורא בראותו בראש החוברת הזו כתוב שנה רביעית".

בכל מאמריו הטיף הכהן להתיישבות חקלאית, אולם רק כזו שתקבל את ברכת הרבנים והללו יפקחו עליה. הוא האמין שרק בדרך זו יסיר התנגדויות רבות למפעל ההתיישבות החקלאית. בגיליון ב' הוא סיפר על תכניתו של העסקן הידוע בן ציון ליאון (סבה של כלתו לעתיד, שרה, אשת בנו אליהו), לרכוש אדמה להתיישבות בתנאי שתימצאינה חמישים משפחות שמוכנות לממן את הרכישה ולעבד את האדמה, תוך

העורכים: "מבשר שלום ירושלם, משמיע חדשות מארץ קדושה בכללה, מודיע נעלמות מארץ סוריא וארץ תימן ומדינות הודו, כל דבר אשר ישתוקק איש ישראל לדעתו". השם **הלבנון** הודפס בראש כל גיליון בעברית, בערבית ובלועזית. בכל עיתון היו ארבעה עמודים (בגודל של 36/24 ס"מ).

הלבנון כלל מדור שנקרא "כבוד הלבנון", שהיו בו, לדברי העורכים, "חידושי תורה מהיושבים לפני ה' בהררי קודש", ומדור פובליציסטי מרכזי בשם "שלום ירושלים" שהופיע ברוב הגיליונות. המאמרים ביטאו את עמדתם של ראשי האשכנזים הפרושים (המתנגדים) לגבי עתיד ארץ ישראל ויישובה. רבים מהם תיארו ארץ שוממה ודלה עם אפשרויות מוגבלות להתיישבות חקלאית. הייתה בהם ביקורת חריפה על המטיפים להקמת מושבות.

בצד מאמרי הביקורת הללו פרסמו העורכים מאמרים שהצדיקו את ההתיישבות החקלאית כמו זו של יהושע ילין ויחזקאל יהודה, ממיסדי המושבה מוצא ליד ירושלים.

באשר לידיעות החדשותיות, **הלבנון** הביא ידיעות מהארץ והעולם. היו לו "כתבים" בערי הארץ השונות והללו שלחו ידיעות "צהובות" כמו ניסיון לרצוח את הקונסול האנגלי, טביעת ספינה בחוף יפו והתנפלות בדואים על רופא. את הידיעות מהעולם "העתיקו" העורכים ותרגמו מן העיתונות התורכית. דוגמה לידיעה כזו: ידיעה על הקמת "דיאלוג-רב" (טלגרף) בין ביירות לקושטא. היה אפילו מדור "מזג אוויר".

הלבנון סבל מגירעונות והעורכים פנו לא פעם מעל דפי העיתון לקוראים, דיווחו להם על הקשיים, התנצלו על טעויות ועל שאינם יכולים לעמוד בהבטחתם להוציא את העיתון פעמיים בחודש בשל בעיות כלכליות. הם אף ביקשו סיוע כספי. ואכן, לעורכים היו בעיות רבות. בגיליון האחרון מיום ח' בטבת תרכ"ד, הם כתבו: "תקוותנו למפח נפש היתה [...] נחלנו צער ויגון מבית ומחוץ – מבית נאספו עלינו עושיקי אדם בדמעות עשוקים, ויום ולילה חורשים עלינו מזימות, ומבחוץ יצאו מהם אנשים צבועים אשר כוח פיהם להם לבוא במחותרת לחדרי לבבות תמימים, ואלה יסובו מעיר לעיר במדינות רוסיא, יהמו לפני הרבנים לאמור, לא עת לחשות, הנה נתחכמה להפיל 'הלבנון'". עיקר הבעיה של עורכי **הלבנון** הייתה המלחמה שניהל נגדם המדפיס ישראל ב"ק, שכאמור היה לו רישיון תורכי להפעיל בית דפוס ושהוציא עיתון מתחרה בשם **חבצלת** שהוקם בשנת 1863, אחרי הקמת **הלבנון**. ב"ק זעם מאוד על הפעלת בית הדפוס של **הלבנון** והלשין על קיומו לשלטונות התורכיים. הללו, שחששו מאוד מפרסומים לא מצונזרים, מיהרו לסגור את בית הדפוס של **הלבנון** כשנה אחרי הקמתו ובכך הסתיים הפרק הירושלמי של העיתון.

הלבנון חודש כאמור אחר כך בידי ברי"ל בפריס ובגרמניה ויצא לאור בין השנים 1865-1886. בשנת 1877 הקים יואל משה סלומון עיתון חדש בשם **יהודה וירושלים** שיצא לאור כשנה.

האריאל של מיכל הכהן

עם סגירת **הלבנון** הצטרף מיכל הכהן ל**חבצלת** בעריכת ישראל דב פרומקין (הגיליון הראשון יצא ב"ד באב תרכ"ג [1863]). הוא ערך וכתב ב**חבצלת** עד 1873. חיידיק העיתונות לא עזב אותו, ושנה אחרי שעזב את **חבצלת** הקים יחד עם אברהם זוסמן (מראשוני חברת "תפארת ירושלים") עיתון חדש בשם **האריאל**, שהופיע אחת לחודש ונדפס "בבית הדפוס של יצחק גשציני". הכהן הצהיר כי מטרת העיתון להטיף

זכר חסדו וצדקתו ירונו על גפי מרומי קרת; עמו ישיש בו; ויגיל הוא
בארצו המאשרת;
פרשת צדקתו כתובה בעט ברזל ועופרת.
אלה רגשי עבדיך המשתחווים מרחוק; ביראת כבוד; מול הוד הדרת
כבודך הרם.
מיכל הכהן, אברהם זוסמאן.

כמו במהדורה הקודמת התפרסמו גם במהדורה המחודשת מאמרים וידיעות חדשותיות שאספו העורכים מעיתונים זרים ותרגמו אותן לעברית. סגנונו של הכהן היה מליצי עד כדי כך שסגנונו של **הבצלת** נחשב כמעט מודרני. למאמריו הקדים הקדמות ארוכות ומייגעות. אף על פי שלהכהן ולזוסמן הייתה מכונת דפוס והם לא היו תלויים עוד בבתי דפוס אחרים, הם לא הצליחו לממן את הוצאתו של **האריאל** לאור, משום שהייתה כבר תחרות עם העיתונים **הבצלת**, עם **יהודה וירושלים** של סלומון ועם **שערי ציון** שהקים המדפיס יצחק גשציני. בשל כך ירדה תפוצת **האריאל**. למפעלו העיתונאי של הכהן כבר לא היה מקום וגיליון חשוון תרל"ז (1876) היה הגיליון האחרון. בסך הכול נדפסו חמישה גיליונות של **האריאל** המחודש ובהם קראו העורכים לרכוש השכלה ולהתיישבות חקלאית.

לאחר פרישתו מעסקי העיתונות שימש הכהן מזכיר תלמוד תורה וישיבת "עץ חיים" ושל בית החולים 'ביקור חולים'. ב-1897 עבר לשמש מזכיר בית החולים 'משגב לדך'. הכהן היה שותף גם בבניית השכונה נחלת שבעה בירושלים ב-1869. שבעת מייסדיה (שעל שמם היא קרויה) היו: יוסף ריבלין, יואל משה סלומון, יהושע ילין, מיכל הכהן, בנימין סלנט, חיים הלוי ואריה (לייב) הורוביץ. בספר התקנות של השכונה נרשם כי "ויצא הגורל הראשון לבניין הבית נומר ב' – ר' יואל משה מיכל הכהן ויצא הגורל השני לבניית הבית נומר ב' – ר' יואל משה והוא הקנה זכותו לר' יוסף ריבלין". הכהן גר בנחלת שבעה עד מותו בכ"ד באלול תרע"ד (1914). הוא נקבר בהר הזיתים ליד קבר אשתו, ליבה דבורה, שנפטרה בשנת 1898. במותו הותיר אחריו הכהן שני בנים ושתי בנות. ד"ר אליהו כהן, ישראל כהן, בדאנה מיכלין ומינקה פאפע.

בין שבעת הרופאים הצבריים הראשונים

בכורם של מיכל הכהן ושל אשתו ליבה-דבורה היה אליהו שאול אליעזר (הכהן) כהן שנולד ב-1859 בנחלת שבעה. בהיותו בן 17 ביקש אביו, שהטיף להתיישבות חקלאית, לשלוח אותו לבית הספר החקלאי מקוה ישראל שהוקם בשנת 1870. אולם מתברר כי לא כל אחד יכול היה להתקבל לבית הספר, שהקימה חברת אליאנס (כ"ח, "כל ישראל חברים"). בארכיון הציוני שמורים בין השאר שני מכתבים ששלח מיכל הכהן להנהלת מקוה ישראל: אחד

אליהו כהן

הוא בקשה לקבל את בנו ללימודים והשני נכתב להודות למנהל שנענה לבקשתו.

במכתב הראשון בנובמבר 1880 כתב הכהן למייסד מקוה ישראל ומנהלו, קרל נטר, ששהה אותה עת באירופה עקב פציעה:

שהוא מודע להתנגדות הרבנים. בגיליון ג' בכסלו תרל"ה (1874) הביע העורך את כעסו על סר משה מונטיפיורי שפנה אל ראשי היישוב בשאלה בקשר לעידוד המלאכה, המסחר ועבודת האדמה ונענה בחיוב, ולמרות זאת לא עשה עדיין דבר בנדון. גם כאן הוא הדגיש כי חובה לקבל את חסות הרבנים למיזם.

אבל ניסיונותיו של הכהן לזכות בתמיכת הרבנים נכשלו. הם זכרו לו את עברו ה"משכילי", את עבודתו **הבצלת** המתועב, לדעתם, ואת פעילותו בחברת "תפארת ירושלים" של פרומקין ואברהם משה לונץ שהטיפה להשכלה בקרב צעירי ירושלים ופעלה להקמת ספרייה ציבורית על שם משה ויהודית מונטיפיורי, ומונטיפיורי אף תמך תחילה ברעיון. רק לאחר שרבני ירושלים הודיעו לו שהם רואים בספרייה זו סכנה לטהרת האמונה סילק את ידו ממנה.

גם שוחרי הקדמה וההשכלה, החוגים שתמכו **הבצלת**, לא אהבו את שאיפתו לזכות בתמיכת הרבנים ברעיונות ההתיישבות שלו. נוסף על כך הוא הסתכסך עם המדפיס גשציני, ובסוף 1875 נאלץ להפסיק את הוצאתו לאור של **האריאל** ויצא לאירופה כדי לנסות ולגייס סיוע כספי. הוא הגיע לווינה. מילדות שמעתי את הסיפור הבא מפי סבי נתן, נכדו של מיכל הכהן. בהיותו בווינה התברר להכהן כי הכסף המועט שהיה ברשותו לא יספיק לרכישת מכונת דפוס. ביאושו התיישב לפוש ולעשן סיגרייה באחד מגני הבריה האוסטרית. עוד הוא יושב בלבושו המסורתי-ירושלמי על ספסל בגן, והנה חלף על פניו אדם שדמותו של הכהן משכה את תשומת לבו. הוא "ביקש אש" מהכהן ופתח בשיחה עמו. הכהן סיפר לו כי הוא בעל עיתון בירושלים שבא לרכוש מכונת דפוס, אולם הכסף שברשותו אינו מאפשר לו לרכוש את הציוד. האיש התרשם מאוד מהאיש ומסיפורו ואמר לו מיד: "סע חזרה לירושלים ומכונת הדפוס תגיע לביתך". אחר כך לחץ את ידו והמשיך בטיולו. מיד התאספו סביב הכהן אנשים שהיו בגן וסיפרו לו כי נפלה בחלקו הזכות לפגוש את הקיסר פרנץ יוזף בכבודו ובעצמו.

מסמכים שקיבלתי מארכיון הקיסר פרנץ יוזף בווינה באמצעות שגרירות אוסטריה בתל-אביב מלמדים שיש גרעין של אמת בסיפור. בסיועו של ד"ר אהרן ילניק (ביבליוגרף וחוקר יהדות, ורב רפורמי, מייסד בית המדרש לרבנים בווינה) התקבל הכהן לפגישה עם הקיסר בלשכתו, שם סיפר הכהן לפרנץ יוזף על שאיפתו לרכוש מכונת דפוס כדי להמשיך להוציא את עיתונו בירושלים. בסופה של השיחה העניק הקיסר להכהן 300 גילדן לרכישתה.

הכהן שב לירושלים וחידש את הוצאת **האריאל** בחודש תמוז תרל"ו (1876). בגיליון הראשון אחרי חידוש הוצאת העיתון פרסמו הכהן וזוסמן שיר תודה לקיסר פרנץ יוזף:

תודה וברכה

לכבוד הקיסר האדיר, לו דומיה תהלה, פראנץ יאזעף הראשון יר"ה
על החסד אשר עשה אתנו בתנו לנו מכבש הדפוס.
אהבת צדק ותשנא רשע, על כן משחק אלהים
אלהיך שמן ששון מחברייך (תהלים מזח, ח)
פה עלי ארץ הצבי, פה בעיר כסכה נותרת
רוחי תתעודד, תצקת תודה מלב וקרב
אל הודך קיסר עסטרייך! והדרך כגפן אדרת;
נפשות נענות אימצת; הארת אפלתן בערב.
צדקתך עשית לנו; עלי בת ציון תופיע בכותרת;
יה! הואל נא ותן לו שלוח; בארצו לא תעבר חרב.
אזור מתניו צדק; ותסד יעטרהו עטרת.

בידיו בנו הצעיר ישראל הכהן, עיתונאי אף הוא, וחתנו ר' חיים מיכל מיכלין. צוות זה היה אחראי לגיוס הכספים, הקשרים עם הגדבנים בחו"ל, ולהתכתבות של בית החולים. אבל כאשר ביקש מיכל הכהן שכנו הרופא יתקבל לעבודה בבית החולים, סירבה ההנהלה לעשות כן בטענה כי הוא צעיר מדי. לאחר זמן רב התברר שהסיבה האמיתית הייתה שאלהיו נחשב יהודי "מתפקר".

בול ליובל ה-80 של הלבנון

ושמשפחת הכהן "תשתלט" על 'ביקור חולים'. במחאה עזבו מיכל הכהן, בנו ישראל וחתנו מיכלין את 'ביקור חולים' ושלושתם עברו לבית החולים 'משגב לדך' של העדה הספרדית בעיר העתיקה ב-1893. המעבר מ'ביקור חולים' ל'משגב לדך' נתקבל בזעם בעדה האשכנזית החרדית. רבניה ועסקניה, כולל יואל משה סולומון, החלו במסע השמצות נגד מיכל הכהן וחתנו מיכלין מעל דפי העיתונות ובדרכים אחרות. בין השאר העלילו עליו שמעל בכספי בית החולים 'ביקור חולים' ושהעביר עמו את רשימת תורמי בית החולים ל'משגב לדך'. אליהו עבד ב'משגב לדך'. במקביל התמנה בידי השלטון התורכי לרופא ממשלתי בחברון, ולאחר כשנה הועבר לעזה.

ב-1894 נישא לשרה בת נפתלי ליאון, נכדתו של בן ציון ליאון. בני הזוג עזבו את ירושלים ועברו לצפת, שם התמנה אליהו למנהל בית החולים 'אטלינגר' בעיר. נוסף על כך מינה אותו הברון רוטשילד לרופא ראשי למושבות הגליל. הוא שימש גם רופא של הכפריים הערבים בגלגל שכיניהו "חכים אליאס". בצפת נולדו לו ארבעה ילדים: נפתלי, פרידה, בן ציון ונתן. בשנת 1908 עקר אליהו עם בני משפחתו לפתח תקוה ושימש רופא ועד המושבה כמחליפו של ד"ר יעקב ברנשטיין כהן. בשנת 1912 נמנה עם חברי הוועד הראשון של אגודה מדיצינית עברית ביפו. בפתח תקוה נולד בנו הצעיר יוסף. ד"ר אליהו כהן נפטר בט' באב תרפ"ו (1926) ונקבר בבית העלמין סגולה בפתח תקוה. אשתו שרה נפטרה בכ"ג בטבת תש"א (1941).

נפתלי כהן, הוא פייר ניראק

בכורם של שרה וד"ר אליהו כהן, נפתלי, נולד בצפת בשנת 1894. נפתלי הלך בדרכי אביו ויצא ללמוד רפואה באוניברסיטה הצרפתית בביירות. עם סיום לימודיו שב למושבה פתח תקוה ונשא לאישה את צילה אטיגון, ילידת רוסיה, בת למשפחה חב"דניקית. אחרי שהתבשם באווירה הקוסמופוליטית בביירות והתאהב בשפה ובתרבות הצרפתית, התקשה להסתגל למושבה הפרובינציאלית, ובסוף שנות העשרים נסעו נפתלי וצילה לפריס, שם נולדה בתם תקוה, לימים העיתונאית תקוה וינשטוק (לוריא).

הנישואים לא עלו יפה. בני הזוג שבו לפתח תקוה והתגרשו. נפתלי חזר לצרפת והחל לחפש עבודה כרופא. הוא מצא משרה בעיירה

כבוד יידי כנפשי, החכם הנודע, איש חסד ורב פעלים יעקב ק' נעטער נ"י.

בתתי לו תודתי וברכתי על החסד אשר עשה [הוא] וחבריו אשר חברת כ"ח עם בני היקר לי, בקחתם אותו להחסות מהיום בצל כנפי [...] בתתי לו ולחבריו הנכבדים את תודתי בהבטחתם הנאמנה כי יתנו לבני מקום באחד מבתי החסד אשר כוננו ידי החברה הנכבדה הכי"ח. וחיש מהר הראו כל אותות אהבתם אל בני בצוהו ולכת אל "מקוה ישראל" אשר על יד יפו, אל "מקוה ישראל" אשר רבות פעלתי גם אנוכי בעדו, נלחמתי בעדו בכל שארית כוחי, כאשר אדוני יודע [...]

אכן אדוני הנכבד! מה מאושר אהיה אם [...] יתנו לבני] מקום ב"מקוה ישראל" גם לאורך ימים כי אם יהי קרוב אלי ועיני תראינה אותו בכל עת אשר ירבו געגועי עליו. גם אם אקוה כי במשך שנים אחדות אוכל תתי גם בני הקטן שמה. גם אוהבי ורעי יתנו את בניהם ל"מקוה ישראל". ואם אמצא חן בעיני כבודם לזכות בזאת אהיה מאושר יהיה עבדכם העומד נכון לשרת אותם בכל כוחי. מיכל הכהן "האריאל"

המכתב השני נשלח מירושלים למנהל מקוה ישראל השני, שמואל הירש, בכ"א כסלו תרמ"א (1880). הוא מודה לו על קבלת בנו אליהו כהן ללימודים בבית הספר החקלאי:

כבוד החכם הנעלה, יקר ונכבד, מהולל במדות טובות. כ"ה הירש נ"י, דירקטור במקוה ישראל, שלו!

אדון נכבד! מקרב לב עמוק אברכהו על טוב לבבו ונדיבת רוחו אשר הראה לבני היקר אליהו כהן בבואו להחסות בצל כנפיו, מאשר נודעתי על פי מכתביו, ברוך הוא לה! וברוכה תהי חברת "כל ישראל חברים" בפאריס אשר בחרו לכבודו לנהל את המקום הזה אשר ממנו נשקפת "תקוה ישראל", כן אתן תודתי להחברה הרוממה הנזכרת על הטוב אשר אמרה לעשות עם בני.

עתה אחת אשאלה מכבודו הרם: היה נא לו לאב! להראותו הדרך ילך בה בטח למחוז חפצו – ואם אמצא חן בעיני, אוסיף לשאול: אנה תיקר נא נפשי ונפשות ביתי, להיות מלאך מושיעי כי על ידו, ישיג בני מקום קרוב אלינו, להיות בו מורה, תחת מחסה האלליאנס [כך] ומסתור כבודו. למען אוכל לשית עיני על מחמד נפשי, וזאת היא אחרית תקותי תחת השמש!

ואני תפלה! כי יואל האל לברך אותו ואת ביתו, בכל טוב, כנפש המחיל לתשובתו בחסד. מיכל הכהן ירושלים

אליהו כהן סיים את לימודיו במקוה ישראל ואביו שלח אותו ללמוד בסמינר למורים בברלין. בתום לימודיו שב לירושלים ושימש מורה לשפות בבית הספר למל. הוא גם הוציא לאור בירושלים את העיתון **ירושלים** בשפה הגרמנית. בעזבונו של אמנון מיכלין נמצא הכיתוב הבא: "מעניין לציין כי אליעזר אליהו שאול הכהן, בצד עבודותיו, ערך את העיתון *Jerusalem* שיצא בגרמנית בארץ ישראל החל מינואר 1882. דומה כי הופיעו רק גיליונות בודדים של עיתון כמעט לא ידוע זה, ורק לפני מספר שנים התברר מי היה עורכו".

בשנת 1888 חזר אליהו לגרמניה ולמד רפואה באוניברסיטת היידלברג. לאחר שלוש שנים שב לירושלים ושוב לימד בבית הספר למל. בשנת 1891 יצא בשנית לברלין והשלים את לימודי הרפואה באוניברסיטת פרידריך וילהלם. באוגוסט 1892 סיים את לימודיו עם כתיבת עבודת גמר בנושא מחלת "בזדוב". הוא השתלם בתחום הכירורגיה ואחר כך שב לירושלים.

אביו, מיכל הכהן, היה מזכיר בית החולים 'ביקור חולים' וסייעו

נפתלי כהן-פייר ניראק חי בצרפת כשלושים שנה. הוא לא כתב בעברית ויצירותיו לא תורגמו לעברית, פרט לכמה קטעים שתרגם חתנו, המשורר ירוחם לוריא. אף על פי שהתערה בצרפת ובתרבותה מעולם לא התנתק משורשיו הארץ-ישראליים.

לאחר מותו כתב עליו הסופר הצרפתי רוג'יסר בעיתון "לה גריב": "פייר ניראק בא להשתתף בקונצרט הספרותי הצרפתי. הוא סיגל לעצמו את מנהגי גזעו, שיניו נקשו בכפור החורף תחת שמי ארדן הנמוכים מאוד, אך לבו ונפשו היו שם, במרחקי צפת ובחוף תל אביב, יחד עם אחיו ורעיו. כמו מרק שאגאל, שציוריו עומדים בסתירה מוחלטת לאסתטיקה הלטינית שלנו, כך פייר ניראק ממחיש את האדם והדומם בשלל צבעים מזרחיים והשתלשלות לא מובנית, בציורים המשגעים את המחשבה ומאבדים את ההכרה השלמה"².

הוא ביקר בישראל רק פעם אחת, בשנת 1956, ואז נסע לצפת ולן בבית שבו גדל, ששימש מאוחר יותר כבית מלון 'פרידמן'. בבוקר השכים קום והשקיף ממרפסת החדר לעבר הר מירון. באותו ביקור אף עלה אל קברם של הוריו בבית הקברות בפתח תקווה, ואמר לאחיו נתן: "לא פעם אני נוסע לבקר חולה ובדרך אני מהרהר 'נפתלי, מה לך כאן בין הגויים. מקומך בצפת ובפתח תקווה'".

נפתלי כהן-פייר ניראק נפטר בנובמבר 1960 ונקבר בחלקה היהודית בבית הקברות בעיר ורדן בצפון-מזרח צרפת.

הערות

- * הכותב הוא בן נינו של מיכל הכהן, עורך חדשות. תודה מיוחדת לבנות משפחתי, דבורה נצר, דניה מיכלין-עמיחי ותקוה וינשטוק.
- 1 ג' ירדני, העיתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863-1904, תל אביב 1969, עמ' 82.
  - 2 הקטע נלקח ממאמר החתום בידי א' כהן בעיתון מעריב, 15.4.1960, בשם "דמות טראגית: פייר ניראק". כותבת המאמר היא בתו תקוה וינשטוק לוריא שבשל עניינים משפחתיים השתמשה בשם העט א' כהן בכתיבת מאמר זה.

מקורות

- גראיבסקי, פ', זכרון לחובבים הראשונים, ה, ירושלים תרפ"ז, עמ' 187-202.
- ירדני, ג', העיתונות העברית בארץ-ישראל בשנים 1863-1904, תל-אביב 1969, עמ' 82-86.
- עזבונו של אמנון מיכלין.
- ארכיון אישי.

דוד הכהן

נוזונוויל על גבול בלגיה. הוא נודע כדיאגנוזיסטיקן מעולה ותמונתו הייתה תלויה בבתי האיכרים הנוצרים שהעריצו אותו. הוא לא הבליט את יהדותו, ורבים מהם לא ידעו כלל מה מוצאו והיכן נולד. בנוזונוויל פגש צעירה מקומית, סימון, שעבדה כמלצרית בבית קפה. השניים נישאו ונולדו להם ארבע בנות: פרידה, אניק, קטי ומרטיין.

נפתלי כהן

במקביל לעבודתו כרופא, החל נפתלי לכתוב. "גופי הוא מולדתי", כתב, "למה לי לנסוע? אני יושב בבית והעולם כולו בא אלי בספרים ובמחשבות". כמה שנים אחרי בואו לצרפת, ב-1933, פרסם את ספרו הראשון, הרומן הספרותי "פייר ניראק" (Pierre Neyrac). נפתלי השתמש בשמו של המחזאי הנודע ז'אן ראסין (Racine), שהעריץ בהיפוך סדר אותיות (Nirac). הספר יצא בהוצאת הספרים הנוודעת גלימר. ברומן גולל ניראק את סיפורו של עריק מהצבא התורכי בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה. הספר היכה גלים בפריס, ושמו של המחבר עלה כמועמד לפרס גונקור הוקרת.

שנה לאחר פרסום הרומן "האדישות האבודה" חיבר נפתלי רומן המשך ששמו *La mort de Frida* (מות פרידה; פרידה הייתה אחותו האהובה שנפטרה בת 44 בשנת 1943). גם הופעתו של רומן זה היכתה גלים בחוגים הספרותיים בצרפת. כל הספרים יצאו בהוצאת גלימר. עם עליית היטלר לשלטון בגרמניה חיבר נפתלי מחזה בשם "היהודי האחרון". כתב היד אבד בעת המלחמה ולכן לא הודפס (אין שם בצרפתית), כאשר נפתלי ואשתו ובנותיו הנוצריות (אף שנקראו כהן), נמלטו לדרום צרפת בחסות חבריהם הקומוניסטים, וכך ניצלו.

בשנת 1956 הופיע ספרו האחרון, *La jeunesse d'Elias* (נעורי אליהו), מעין ביוגרפיה על משורר (נפתלי עצמו) המחפש בארץ ישראל את עקבותיו של משורר אחר, הוא אביו אליהו. נפתלי הקדיש את הספר להיסטוריון והפילוסוף אלבר תיבודה (Albert Thibaudet) ולסופר אלבר קאמי שהיה ידידו הקרוב. באחד ממכתביו לנפתלי-נירק כתב לו קאמי: "אל תשעה לשוללים את ספרך. הזרת שלך עבה ממותניהם. אתה נישא מעליהם". ארבעה חודשים בדיוק מפרידים בין מותו של קאמי למותו של נפתלי כהן.

ראיון עם אהרן מגד, עורך משא: במה לספרות, אמנות וביקורת*

מראיינים: נורית גוברין וגדעון קוז

הראיון נערך בה' באלול תשע"ב, 26 באוגוסט 2012, בביתו בתל אביב.

אהרן מגד

נורית גוברין: בשנת תשל"ט יצא לאור ספר היובל למאזנים בעריכתך ובעריכתו של ק"א ברתיני, ובהשתתפותו של אליעזר שביד, ושם כתבת על "ראשיתו של 'משא'". רצייתי לשאול על מה שלא כתבת, הרי לא על הכול כתבת ודיברת. נתחיל?

אהרן מגד: כן.

נ.ג.: של מי הייתה היוזמה לייסד את כתב העת? מי הייתה קבוצת החברים מסביב? איך נקבע העורך? מי היה הגרעין המייסד?

אהרן מגד: היינו קבוצת חברים: משה שמיר, אני, חיים גורי והצטרף ט' כרמי. סביבנו היו עוד כותבים: חנוך ברטוב ושלמה ניצן. היינו נפגשים לעתים קרובות ודנים בעניינים שונים, לאו דווקא בענייני ספרות. היינו קשורים קודם לבשער, ביטאון ספרותי של מפ"ם. שם היה משה שמיר העורך הספרותי ואחר כך הצטרפתי גם אני. מאוחר יותר גם הוא וגם אני לא היינו מרוצים ביותר.

נ.ג.: למה?

אהרן מגד: היינו חברים במפ"ם או נכון יותר קרובים למפ"ם, אבל לא קיבלנו את כל הדעות הפוליטיות שלה. ואז החלו סכסוכים בתוך מפ"ם. מפ"ם הייתה מורכבת אז מאחדות העבודה שהייתה קשורה לקיבוץ המאוחד ומהשומר הצעיר, תנועה שהייתה קשורה לקיבוץ הארצי והייתה הרבה יותר קיצונית. חברי התנועה היו סטליניסטיים והצדיקו כל מה שקרה בברית המועצות כמעט ללא ביקורת. אצלנו זה היה אחרת. לא דבקנו בדוקטרינות של מפ"ם או של הקומוניזם העולמי. צריך להבין את הרקע.

* אהרן מגד, חתן פרס ישראל לספרות, זקן סופרי ישראל, יליד 1920, היה עורך ספרותי ופובליציסט בעיתונים למרחב ודבר. הוא הקים וערך במשך 15 שנים את כתב העת הספרותי משא שפתח תקופה חדשה בתולדות כתבי העת הספרותיים בישראל, תחילה ככתב עת עצמאי מ-1951 עד 1954, ואחר כך כמוסף ספרותי של העיתון למרחב. עם איחוד למרחב עם דבר הפך "משא" למוסף הספרותי של דבר עד סגירתו ב-1996.

* ספרה של פרופ' נורית גוברין, אהרן מגד: הסד החיים: דיוקנו של בן-הארץ כסופר עברי: מתווה לביוגרפיה, הופיע ב-2011 בהוצאת כרמל.

נ.ג.: על איזו שנה אנחנו מדברים?

אהרן מגד: שנת 1951.

נ.ג.: איפה הייתם נפגשים?

אהרן מגד: הרבה בבתים פרטיים והרבה על הגג אצל חיים גורי.

נ.ג.: איפה?

אהרן מגד: במעונות עובדים ד-ה.

נ.ג.: ובבתי קפה?

אהרן מגד: לא. זה היה בית פרטי. ישבנו בקיץ על הגג. נדמה לי שברל כצנלסון גר שם. פעם אחת נפגשנו גם בחדרו של ברל כצנלסון.

נ.ג.: בתור מה? זה היה קשור לעיתון?

אהרן מגד: לא. קודם כול היה חוג בשער, שנפגש לקבל דיווחים מראשי המפלגה על עניינים פוליטיים. היו אז עניינים פוליטיים סוערים מאוד, כיוון שאז הייתה תקופת פירוק הפלמ"ח. בזירה הבין-לאומית היה עניין התמיכה של ארצות הברית בתכנית מרשל. תכנית מרשל הייתה פסולה בעיני השמאל ובעיני השומר הצעיר. היא נחשבה בעיניהם אימפריאליזם כלכלי ופוליטי. הייתה גם שביתת הימאים. זוכרים את זה?

נ.ג.: בוודאי.

אהרן מגד: בשער התגייס אז למען הימאים.

נ.ג.: אז נפרדתם מבשער בגלל חילוקי הדעות?

אהרן מגד: דיברתי על הרקע הכללי הפוליטי. אבל עם [מערכת] בשער היו חילוקי דעות ספרותיים מפני שהיו שם אנשים שתמכו בז'דנוביזם. למשל עזריאל אוכמני.

גדעון קוז: הם גם הוציאו את כתבי ז'דאנוב בספרית פועלים.

אהרן מגד: ובכיוון הזה היו ביקורות. היה אז גל ראשון של ספרות של אנשים שיצאו מהפלמ"ח: מתי מגד, משה שמיר, נתן שחם, ואוכמני עמד על המשמר שידבקו ב"קו" [הפוליטי]. הוא בחן ספרים לפי הקו הסוציאליסטי. אנחנו לא קיבלנו את זה והחלטנו ללכת בקו אחר.

נ.ג.: ואז החלטתם...?

אהרן מגד: באחת הפגישות החלטנו שהגיע הזמן להקים ביטאון משלנו. הוחלט על מערכת ובה היו ארבעה.

נ.ג.: מי החליט?

אהרן מגד: מי שישבו שם בפגישה, קבוצה שלמה.

נ.ג.: בהצבעה? בהסכמה?

אהרן מגד: בהסכמה. לא הייתה הצבעה.

נ.ג.: אתה וט' כרמי?

אהרן מגד: קודם כול אני ומשה שמיר. ט' כרמי הצטרף אחר כך, וחיים גורי, כמובן. ארבעתנו היינו המערכת, ובאופן פעיל היינו משה שמיר ואני. חיים גורי היה בירושלים.

היה קפה קרלטון בשד' רוטשילד, שם שלונסקי היה כותב ומתרגם כשלידו תמיד וודקה או קוניאק. בלי זה הוא לא יכול היה לעבוד. אז באו אליו אנשים לשם.

נ.ג.: איך שלונסקי הגיב על זה שפרשתם מבשער?

אהרן מגד: הגיב קשה מאוד. הוא די זלזל בנו, אפשר לומר, חשב שלא ייצא מזה כלום. הוא התפלא שאנחנו לא מצטרפים אליו ולמעריצים שלו, אם כי גם הערצנו אותו בתור מתרגם ומשורר.

נ.ג.: אז כמה זה התבטא? הוא חשב שבגדתם בו?

אהרן מגד: כל מי שלא העריץ את שלונסקי נחשב לבוגד בו. הוא היה מגלומן גדול. צריך לזכור עוד משהו, שבאותו זמן בעולם הייתה תנועה של אינטלקטואלים, סופרים ואמנים שהיו קרובים לקומוניזם. פיקסו אז צייר את יונת השלום, ואת הפרצוף של סטאלין כאחד כזה. הייתה קבוצה שלמה בצרפת, כולל לואי ארגון, היו פבלו גרודה [יהודי שנולד בצ'ילה], נאזים חיכמת [התורכי], הוארד פאסט היהודי באמריקה, היה אלבר קאמי [צרפתי יליד אלג'יריה], והיה לוקאץ' [גאורג לוקאץ' היהודי-הונגרי].

נ.ג.: גאורג לוקאץ' היה מרקסיסט, אבי התאוריה של הראליזם הסוציאליסטי. ספרו **הריאליזם בספרות** תורגם לעברית בשנת 1951. מכיוון שהיה מבקר חשוב, אמרו עליו שכשהיה ראליסט לא היו מבקר וכשהיה מבקר לא היה ראליסט.

ג.ק.: כל זה עד 1956 בערך.

נ.ג.: בוא נתקדם קצת. ייסדתם את **משא** ועזבתם את רוטשילד 60?

אהרן מגד: לא.

נ.ג.: המשכתם?

אהרן מגד: לא. אף על פי שמרדנו נגדם קיבלנו תמיכה כספית מהם.

נ.ג.: של מי? של מפ"ם?

אהרן מגד: כן.

נ.ג.: אבל זה לא מתאים לה.

אהרן מגד: כן. הם לא רצו להיפרד מקבוצת הסופרים והמשוררים שהתלכדו סביבנו. אלה היו בעצם מיטב הסופרים והמשוררים. זה היה קומוניזם לא אדוק כל כך. הקומוניזם הצרפתי היה אדוק, אבל האיטלקי ודאי לא.

ג.ק.: הצרפתי נחלק בין האינטלקטואלים שתמכו בקומוניזם ובשמאל, והקומוניסטים האמיתיים שבאו מתקופת המלחמה. האינטלקטואלים עזבו בסוף.

נ.ג.: מי קבע את השם **משא**?

אהרן מגד: אני. הזכיר לי מסע במדבר, זה נראה לי עברי שורשי.

נ.ג.: והחברים מה אמרו על זה? לא היו הצעות אחרות, הסכימו פה אחד?

אהרן מגד: קיבלו את זה.

נ.ג.: כבר אז היה בירושלים?

אהרן מגד: למה כבר?

נ.ג.: הוא תל-אביבי.

אהרן מגד: הוא כבר היה נשוי אז.

נ.ג.: חשבתי שאם נפגשתם בדירתו במעונות עובדים הוא עוד גר בתל-אביב.

אהרן מגד: הוריו גרו בתל-אביב.

נ.ג.: בפועל [הייתם פעילים] אתה וט' כרמי.

אהרן מגד: זה היה מאוחר יותר. ט' כרמי היה פעיל אחר כך. אני חייב לומר משהו שכביכול לא שייך לעניין, אבל בכל זאת שייך. המשרד של **בשער** היה בשדרות רוטשילד 60, שם היו עוד מוסדות של מפ"ם או קרובים למפ"ם: הוועד למען השלום, ידידי ברית המועצות. משה סנה היה פעיל שם מאוד. לנו נתנו שם חדר וזה היה המשרד. זה קצת קוריוזי. למה אני מזכיר את זה? מפני שבשדרות רוטשילד 60 היו שני בתים של השגרירות הסובייטית. היה להם בית יפה והיינו מוזמנים לשם לעתים. היה להם נספח תרבות שהיה פעיל מאוד וידע גם קצת עברית, ואתו היו [לנו] יחסים טובים. בעיקר היו לו יחסים [טובים] עם שלונסקי. אבל זה שייך לקבוצה אחרת. אנחנו נבדלנו מהקבוצה הוותיקה של מפ"ם, **שבועל המשמר** היה לה מוסף ספרותי.

נ.ג.: אתם הייתם מוזמנים לשגרירות לפעמים?

אהרן מגד: לשלונסקי הייתה קרבה גדולה לשגרירות הרוסית. קודם כול הוא ידע רוסית מצוין, הכיר את הספרות הרוסית ותרגם המון, הוא תרגם את **יבגני אונייגין** לפושקין. היו מי שאמרו שהתרגום יותר טוב מהמקור. מפעם לפעם חגגו תרגומים שלו ואז הנספח הסובייטי היה בא גם כן. אפשר לומר שהייתה לזה השראה, שהשגרירות הסובייטית הייתה קרובה ל**בשער**. באחת הפגישות האלה החלטנו צריך להקים ביטאון חדש חופשי מדוקטרינות, חופשי מקשר פוליטי למפ"ם או לכל מישהו אחר, וחופשי גם מההשפעה ומהלחצים של מפ"ם עלינו. וגם מצד אחר. הייתה התאגדות שנקראה "המרכז לתרבות מתקדמת".

ג.ק.: צוותא הוא היורש שלה.

נ.ג.: הייתי באה לשם. היו שם דברים מעניינים אף על פי שבאתי מבית של מפא"י. אויגן קולב היה מרצה שם.

אהרן מגד: היו שם מכל האמנויות בעצם. היה אויגן קולב, הייתה פנינה זלצמן הפסנתרנית, לאה גולדברג, רפאל אליעז. נתן אלתרמן לא היה ממש חלק מהם אבל היה קרוב להם. סביבם היו הרבה אנשים. מיטב הספרות העברית.

ג.ק.: לא חשדו בכם בקשרים יתרים עם הסובייטים?

אהרן מגד: לא ממש.

ג.ק.: אז ברית המועצות עוד הייתה ידידה. הכול השתנה באמצע שנות החמישים.

אהרן מגד: היה אז קפה מאור באלנבי על יד הוועד הפועל של ההסתדרות.

נ.ג.: ומי עשה את הלוגו?

אהרן מגד: היו ציירים שישבו אתנו. הייתה שושנה היימן, חברה של ט' כרמי, רודי להמן, נפתלי בזם היה קרוב מאוד ומדי פעם נידב לנו ציור שלו. היו ציורים סוציאליסטיים בעקבות מה שהיה בעולם עם האמנים שהצטרפו לשמאל. אגב, הדמוקרטיה העממיות היו אז הרבה יותר חופשיות מבחינה תרבותית. היה העיתון הפולני שהיינו מקבלים, עיתון חופשי מאוד, עיתון ספרותי שעשה רושם מצוין, לגמרי לא קונוונציונלי, לא קומוניסטי. היינו מתרגמים משם למשא. אולי אקרא מן הדברים שכתב משה שמיר בגיליון הראשון: "המניפסט". "הנה מייסדיו של 'משא' [...] עיצוב דו־שבועון, סוציאליסטי, מהפכני, לוחם [...] הגיע הזמן ללכד את הכוח שנאסף, לנצל את הניסיון שנצבר ולהתמודד עם תפקיד הדור...". היה לו פתוס כזה, למשה שמיר.

ג.ק.: אחר כך היה לו פתוס בכיוון ההפוך.

אהרן מגד (צוחק).

נ.ג.: אני רוצה לשמוע איך, למשל, בחרת את האנשים. הרי מספר המשתתפים במשא גדול, אין כמעט מי שלא לקח חלק במשא באותן השנים. נכון?

אהרן מגד: לא. נסים אלוני לא השתתף.

נ.ג.: נתן אלטרמן השתתף?

אהרן מגד: לא.

נ.ג.: למה?

אהרן מגד: לא השתתף. אחר כך היינו מראיינים אותו וכותבים עליו אבל הוא עצמו לא השתתף.

נ.ג.: אז איך בכל זאת בחרתם את המשתתפים בביטאון?

אהרן מגד: לא בחרנו, מה פתאום בחרנו? באו אלינו. הוא היה נפוץ, קיבל פרסום עצום בזכות הרמה, העריכה. היו מדורים שלא היו בשום מקום אחר. למשל, ילקוט הכזבים התחיל שם. חיים חפר ודן בן אמוץ, שניהם כתבו כמעט לכל גיליון את הצ'יזבטים של ילקוט הכזבים. לחיים חפר היה גם מדור שנקרא "משא קל". היה מדור מיוחד לעתיקות.

נ.ג.: עתיקות, הכוונה לארכאולוגיה?

אהרן מגד: כן.

נ.ג.: מי כתב אותו?

אהרן מגד: ברושי. את יודעת מי זה?

נ.ג.: ארכאולוג והיסטוריון.

אהרן מגד: השם [המלא] הוא מגן ברושי, והיה לו מדור שנקרא "חן המקום". אחר כך היה חיים בלנק שכתב מדור מעניין מאוד, "לשון בני אדם". הוא כתב על הלשון המדוברת, לא הספרותית וידע היטב גם ערבית, ועשה השוואות. היה מדור למוזיקה, כתב אותו צבי סנונית. זה היה מעניין. היום אפשר לצחוק מזה. הוא היה יקה וכתב ביקורת מוסיקלית מרקסיסטית. בדק כל דבר...

נ.ג.: אף על פי שלא הייתם מרקסיסטים?

אהרן מגד: למרות זאת. תראי, לא בדקנו כל דבר. יונה פישר כתב על אמנות.

נ.ג.: אבל בכל זאת העיקר היה ספרות ושירה. מי היו הסופרים שהחלו את ראשית צעדיהם במשא?

אהרן מגד: משא המשיך אחר כך לא תחת כנפי מפ"ם. היה הפירוד מאחדות העבודה שפרשה משם והקימה את עיתון למרחב. זה היה ב-1954. אז היה הפירוד, המשבר הגדול. ואז החלטתי שמשא ימשיך את דרכו תחת כנפי למרחב וזה גרם לקרע ביני לבין משה שמיר. משה שמיר כעס מאוד... אבל אני נשארת במשא. רבים התחילו לפרסם אחרי שמשא היה תחת למרחב. למשל עמליה כהנא-כרמון, הסיפורים הראשונים שלה התפרסמו במשא; א.ב. יהושע – אחד הסיפורים הראשונים שלו נדפס במשא.

נ.ג.: היה עוד גילוי מיוחד שלך חוץ מעמליה כהנא-כרמון וא.ב. יהושע?

אהרן מגד: שניהם היו גילויים.

נ.ג.: היו עוד?

אהרן מגד: היה [יהושע] קנז, הייתה רחל איתן, היה ישעיהו קורן שזוכר לי לטובה שהייתי הראשון שפרסם אותו, הייתה דליה הרץ, [אהרן] אפלפלד.

ג.ק.: היה לכם מודל של עיתון ספרותי או עיתון אחר שהיה בעולם שניסיתם לאמץ?

אהרן מגד: לא מודל, אבל הושפענו משניים: צרפתי ופולני.

ג.ק.: איזה כתב עת צרפתי?

אהרן מגד: ל'אקספרס...

נ.ג.: אתה זוכר מישהו שחשבת שייצא ממנו משהו והוא אכזב?

אהרן מגד: אכזב?

נ.ג.: מישהו שפרסמת אותו וחשבת שיש בו משהו ולא המשיך.

אהרן מגד: אני לא חושב. אני לא זוכר ואילו הייתי זוכר לא הייתי מספר (צוחק).

נ.ג.: האם יזמת פניות לצעירים או שהפניות באו אליך?

אהרן מגד: היה גם זה וגם זה. עמליה כהנא-כרמון, למשל, באה אלי.

נ.ג.: ואיך היה לעבוד אתה?

אהרן מגד: היה נעים. קוריוזים עליה אני יודע, אבל לא בקשר אלי (צוחק). אני יודע ממקומות אחרים שפרסמה.

נ.ג.: האם אתה ערכת? האם עברת בקולמוסך על הדברים?

אהרן מגד: תראי, צריך לזכור שלא כמו היום הייתי גם עורך, גם מגיה ולא הייתה לי עזרה. לא כמו היום.

נ.ג.: אני שואלת בעיקר אם התערבת.

משא · במה לספרות
אמנות וזכויות

בליל שבת 30.11.51 ב־8.30 בערב
יתקיים באולם ההסתדרות בירושלים

ערב „משא“
בעל־פה

בהשתתפות:
היום גולי – פתיחה
ב. כרמי – קריאה מיצירותיו
משה שפיר – קריאה ודיאקטיה
בספרותנו
אהרן מגד – קריאה מיצירותיו
כרטיסים: נמוצת סועלי ירושי
ליום חדר מס' 6, בסוכיות הסתדרות
הסטודנטים ובמשרד תיאטרוןי כהנא.

משא – ההתחלה

ליוסקוביץ' הייתה להקה כמו 'פורים שפיל' והם היו מציגים. הוא עצמו היה מוציא שירים מכיס המקטורן שלו וקורא לפניהם, אם הבינו.

ג.ק.: קרה שמישהו מהם בא והציע לך כתב יד?

אהרן מגד: לא.

ג.ק.: תרגמו מאידיש לעולים חדשים?

אהרן מגד: יוסקוביץ' היה אידישיסט גדול והיה קורא להם באידיש, וגם מתרגם להם מעברית לאידיש.

ג.ק.: אבל במשא עצמו התפרסמו תרגומים מאידיש?

אהרן מגד: לא.

ג.ק.: זה לא היה משהו יזום?

אהרן מגד: לא.

ג.ק.: מה היה היחס לבן-גוריון?

אהרן מגד: זו בעיה גדולה. מצד אחד היה יחס של הערצה אליו, מצד שני הייתה מלחמה נגדו בעיקר סביב פירוק הפלמ"ח. אך לא רק.

אהרן מגד: בכתבי יד בוודאי התערבתי, אבל בעיקר לא של ספרות יפה. לא בספרות ולא בשיר. אם העזתי להתערב אי פעם אז רק בהתייעצות עם המחבר. לא הרשיתי לעצמי לעשות שינויים כאלו. בקשר למבקרים, למשל, כן התערבתי. קלקלתי הרבה יחסים בצורה כזו. אחד מהם זה דן מירון. כל מאמר שלו היה לפחות 15 עמוד ולא היה לנו מקום לאורך כזה. הייתי מקצר ללא רחמים, והוא לא סלח לי על זה.

ג.ק.: הזמנת ביקורת על ספרים? יזמת הוצאת ספרים חדשים?

אהרן מגד: כן, בהחלט.

ג.ק.: מה היה שיווי המשקל בין הספרותי ללא ספרותי – דברים שהיו יותר לאקטואליה, לענייני כלכלה, חברה.

אהרן מגד: העיקר היה ספרותי.

ג.ק.: אבל היו לכם בכל זאת מדורים אחרים...

אהרן מגד: על ענייני כלכלה לא כתבנו.

ג.ק.: וענייני חברה?

אהרן מגד: ענייני חברה כן, אידאולוגיה, אבל פוליטיקה כמעט לא. התערבנו בעניינים כמו פירוק הפלמ"ח.

ג.ק.: מה חשבתם על זה?

אהרן מגד: רובנו היינו יוצאי הפלמ"ח. היה מכנה משותף לכל אלה שהשתתפו בהוצאת כתב העת.

ג.ק.: מה המכנה המשותף? גם המוצא הסוציאלי והאידאולוגי?

אהרן מגד: כמעט כולנו היינו יוצאי קיבוץ או חברי קיבוץ. ע' הלל, למשל [קיבוץ משמר העמק]. אנשים באו ישר מהעבודה למערכת, בבגדי עבודה ובנעלי עבודה. באו למשא והביאו שירים שלהם.

ג.ק.: המערכת הייתה פתוחה בערב?

אהרן מגד: לא, באמצע היום, עזבו את העבודה... (צוחק)

ג.ק.: היו לכם כותבים מזרחיים?

אהרן מגד: רוב האנשים היו יוצאי פלמ"ח, חברי ויוצאי קיבוצים או מושבים.

ג.ק.: איך התייחסתם לעלייה מארצות המזרח? הבעיות החברתיות הגדולות של שנות החמישים? ואדי סאליב? היו לכם משתתפים שבאו מעדות המזרח, הישנות או החדשות? היו כותבים מעדות המזרח?

אהרן מגד: רוב המשתתפים היו חברי קיבוץ.

ג.ק.: הייתה התייחסות לעליות החדשות?

אהרן מגד: הרגשה של אמפטיה לעלייה הזאת. היינו גם נוסעים למעברות. זה היה בשותפות עם אלתרמן ועם זאב יוסקוביץ' [יוסיפון], חבר טוב של אלתרמן [מייסד בתל"ס: תיאטרון למעברות].

גוברין: ומה עשיתם כשאתם למעברה?

אהרן מגד: נפגשנו, דיברנו עם אנשים, התעניינו בבעיות שלהם.

ג.ג.: אז מי מימן את זה?
 אהרן מגד: עכשיו מגיעים לצד הכלכלי. **משא** באופן פלאי נעשה עיתון נפוץ מאוד. עד כדי כך, שהיינו מדפיסים 5,000 עותקים כאשר חלק גדול של האוכלוסייה לא ידעו עברית! היינו מוציאים לקיסקים והם באו תמיד בטענה שאין להם מספיק. היינו מדפיסים עוד ועוד.

ג.ג.: אז זה כיסה את עצמו?

אהרן מגד: כן. ראי, לא היו כמעט הוצאות. לא קיבלנו כמעט שכר.

ג.ג.: קיבלו שכר סופרים?

אהרן מגד: השתדלנו מאוד. היה אחד גדעון לב שהיה מין גזבר כזה, והוא דאג שיהיה תמיד איזון. בקמצנות רבה. נתנו אפילו דמי משלוח. אני זוכר שכרמי היה מתלונן שנתנו מעט מאוד.

ג.ג.: מי נתן? **משא** עצמו?

אהרן מגד: **משא** עצמו, שנתן מעט מאוד.

ג.ג.: בתקופה העצמאית או בתקופת **למרחב**?

אהרן מגד: בתקופה העצמאית.

ג.ג.: אז מי בעצם מימן את זה? אך ורק מכירות?

אהרן מגד: קודם, כפי שאמרתי, הייתה מפ"ם, אחר כך **למרחב** כי היינו חלק מ**למרחב**.

ג.ג.: היית עצמאי לחלוטין כשהיית **בלמרחב** או שהיה לך איזה מגע עם המערכת, עם עורכי **למרחב**? ביקשו משהו, מדי פעם?

אהרן מגד: לא.

ג.ג.: פשוט רצו רק לקבל את הגיליון פעם בשבועיים?

אהרן מגד: כן.

ג.ג.: איך היה לערוך את רעייתך אידה [צורית]? היא השתתפה די הרבה ב**משא**.

אהרן מגד: (צוחק) תענוג. לא, באמת. היא פרסמה את המאמרים הראשונים על שירת אלתרמן.

ג.ג.: אני רוצה לשאול על האיזון בין גברים לנשים. השתדלת לקרב נשים? או שקיבלת את מי שבאה?

אהרן מגד: (צוחק) ברור, אם היא הייתה נחמדה.

ג.ג.: צריך אפליה מתקנת. השאלה שלי היא: האם ניסית לגייס נשים ל**משא**? האם הייתה מדיניות מכוונת לקדם השתתפות של נשים?

אהרן מגד: אני לא ידעתי אז מה זה השתתפות, לא לנשים ולא לגברים. הייתי כותב לסופרים ולמשוררים: "למה לא תכתוב לנו עכשיו, לגיליון הזה או לגיליון הבא?"

ג.ג.: כן? ולמי שלחת?

אהרן מגד: לאלה שהיו מקורבים אלינו ולאלה שהערכנו.

הייתה הרגשה שהוא הורס את ההתאגדות החלוצית, את היסודות החלוציים. למשל, ההתנגדות שלו לאחדות העבודה. אחדות העבודה הייתה אקטיביסטית מאוד נגד הבריטים. ב**משא** כתבו נגדו.

ג.ג.: איך זה התבטא?

אהרן מגד: שירים, סיפורים, דברים כאלה...

ג.ג.: פרסמתם תגובות על מותו של סטלין?

אהרן מגד: כן.

ג.ג.: איך אתה מסביר את זה?

אהרן מגד: זו אחת הבושות הגדולות שלי, שאני מנסה לשכוח ולהשכוח.

ג.ג.: אתה בחברה טובה. ב-1953 כל העולם...

ג.ג.: ובכל זאת, איך אתה מסביר את זה?

אהרן מגד: לי היה מדור "למי צלצלו הפעמונים", ובמדור הזה כתבתי דברים כאלה על מותו של סטלין, שהיום אני לא יכול להסתכל עליהם.

ג.ג.: אבל היו עוד.

אהרן מגד: מה היו עוד?

ג.ג.: [יהודה] עמיחי כתב. גם ב**משא**? עמיחי כתב על מותו של סטלין, שיר קינה.

אהרן מגד: לא, לא ב**משא**. אגב, עמיחי לא היה קרוב ל**משא**. מדוע? אני לא יודע. אז כבר הייתה כל החבורה הזו של "לקראת", ואחר כך "עכשיו", דוד אבידן, כל אלה...

ג.ג.: והם לא כתבו? דוד אבידן, נתן זך?

אהרן מגד: לא.

ג.ג.: למה? דוד אבידן היה קומוניסט.

אהרן מגד: נו אז?

ג.ג.: אז הוא לא יכול היה לכתוב שירים גם ב**משא**?

אהרן מגד: לא. (צוחק).

ג.ג.: לא שייך?

אהרן מגד: לא.

ג.ג.: את מי מהוותיקים טיפחתם? סתם אני נותנת שם, נגיד: ש' שלום.

אהרן מגד: לא.

ג.ג.: מי מהוותיקים כן? אברהם ברוידס?

אהרן מגד: לא.

ג.ג.: מי כן? אני מזכירה: יצחק עוגן? יהודה בורלא?

אהרן מגד: תראי, לא היה יחס לוותיקים, כולל אבא שלך [ישראל כהן]. לא התייחסו אליהם, ליהודה בורלא, לאשר ברש. למה? אני לא יודע. לא הזכרתי את יגאל מוסינזון, גם הוא לא היה קרוב.

נ.ג.: למשל?

אהרן מגד: למשל לאפלפלד, לעודד אותו.

נ.ג.: יש לי עוד שתי שאלות. איך היית מסכם את התפקיד או את התרומה של **משא** לספרות, לתרבות, לחברה הישראלית? והשאלה השנייה: אילו עצות היית נותן לעורך ספרותי היום?

ג.ק.: יש שאלה נוספת שבעצם כרונולוגית עוד לא עסקנו בה – המעבר מ**למרחב** ל**דבר**. מה הייתה המשמעות של המעבר הזה ל**משא**? כי בכל זאת, מדובר באידאולוגיה אחרת. מפלגת העבודה אמנם זה איחוד של כולם, אבל בכל זאת זה רחוק מהמקום שהתחלתם בו.

אהרן מגד: התרומה של **משא** הייתה שהוא עודד מאוד כוחות צעירים לפרסם. אצלנו היה שער פתוח. בכלל, הייתה גישה קלה מאוד לעורך. הייתי פתוח לקבל אותם, לשוחח אתם. אז היה לאנשים קל לפנות אלינו. היו עיתונים שפשוט לא העזו לפנות אליהם. אל **הארץ**, למשל, אל יעקב הורביץ זה לא היה פשוט. אצלנו זה היה פשוט להיכנס אל ה"חבר'ה". אלה היו ה"חבר'ה", וה"חבר'ה" האלה היו יחד עם זה גם ספרותיים. זה היה כמו להקת הנח"ל, מין להקת נח"ל יותר רחבה, יותר נחשבת.

נ.ג.: אולי גם השם הטוב שלך כעורך-גנן?

אהרן מגד: שמישהו אחר יגיד את זה. אני מקווה שמישהו יגיד, כן (צוחק). יש כאלה שאומרים שהם זוכרים לי את זה לטובה, "אה, אתה הראשון שפרסמת אותי".

נ.ג.: מישהו כועס עליך מפני שלא פרסמת אותו?

אהרן מגד: מה, שאני אזכיר אותם?

נ.ג.: כן, מה יש? כבר עברו כל כך הרבה שנים.

אהרן מגד: יצחק שלו, למשל, שהיה כבר משורר די מפורסם, אבל אני החזרתי לו שיר או שניים ואמרתי לו: שמע, זה יותר מדי הולך בעקבות טשרניחובסקי. אתה כותב כמו טשרניחובסקי. מי שמחזירים לו לא סולח על זה לעולם. וגם, וזה ייאמר לא לזכותי, החזרתי פעם גם למשורר שאולי נחשב הכי חשוב היום... מאיר ויזלטיר. החזרתי לו פעם שיר והוא כל כך כעס עלי שנעשה אויב שלי ממש.

נ.ג.: גם בפרוזה זה קרה?

אהרן מגד: אולי קרה. אני לא זוכר את שמותיהם.

נ.ג.: אז זו התשובה על השאלה הראשונה על התרומה. עכשיו השאלה על עצות לעורך ספרותי חדש? מעורך מנוסה לעורך מתחיל, מה היית אומר לו?

אהרן מגד: הייתי אומר לו, קודם כול, נסה לקרוא ללא משפט קדום כל כתב יד ששולחים לך. אם אתה פוסל אותו, שיהיה לך עוז להגיד לכותב שאתה פוסל אותו ומדוע. אל תפסול ללא הנמקה. תהיה פתוח לכישרונות חדשים. זהו, אין לי יותר.

ג.ק.: המעבר מ**למרחב** ל**דבר** ב-1971. ל**מרחב** בעצם נטמע ב**דבר**...

אהרן מגד: כשל**מרחב** התפגר, הייתי בשליחות באנגליה. כשחזרתי לארץ היו עורכים אחרים ל**משא**. אברהם שאנן, יצחק בצלאל, זמן

מה גם דן צלקה ויהושע קנז. זמן קצר.

ג.ק.: דוד פדהצור, עורכו האחרון של **למרחב**, היה גם עורך **משא** זמן מה.

נ.ג.: הוא היה העורך האחרון של **משא**. חנה זמר רצתה להרחיק אותו ממערכת העיתון, הוא היה משנה לעורך, ובמסגרת השינוי מינו אותו לתפקיד משנה לעורך והתפקיד היחיד שלו היה עורך **משא**.

אהרן מגד: כן? אז אני כבר לא הייתי בכלל ב**משא**.

נ.ג.: אז חזרת מאנגליה?

אהרן מגד: באתי והסתפחתי לעורכים האחרים, בייחוד לאברהם שאנן. עבדתי אתו זמן מה. אחר כך קנז היה חודשיים, צלקה היה חודש-חודשיים. התחלפו הרבה.

ג.ק.: היה איזה שוני בעבודה?

אהרן מגד: אני לא יודע. אני חושב ש**משא** איבד את הדברים הטיפוסיים לו. הייתה עייפות כש**משא** עבר תחת כנפי **דבר**. הייחוד אבד. הוא נעשה עיתון לא חשוב, כבד, אם כי בוודאי התפרסמו גם דברים טובים.

ג.ק.: מה הדבר העיקרי שבו **משא** הפסיק להיות הוא עצמו? מה נכפה עליו במסגרת החדשה?

אהרן מגד: לא נכפה עליו שום דבר.

ג.ק.: אז במה הוא השתנה? איך אתה מגדיר את מה שהוא איבד?

נ.ג.: קודם כול את העורך.

אהרן מגד: התחלפו הרבה עורכים [והעיתון] היה פחות בררני. פרסמו בו שירים שאני לא הייתי מפרסם. היו אילווצים של מקום, של דפוס.

ג.ק.: בעצם **משא** נהפך למדור ספרותי. מעיתון למדור... אני רוצה לשאול עוד בנושא הזה: מה אתה חושב על המדורים הספרותיים של היום? יש ניסיון היום לשנות את האופי של המדורים הספרותיים, להפוך אותם ליותר פופולריים. למשל ב**מעריב**. זה מאבד את האופי הקלאסי של מוסף ספרות, שזה בעצם מה שהיה **משא**, הוא היה עיתון ספרות. יש היום מקום לעיתונים או למדורים ספרותיים? יש, למשל, ביקורת על המדור הספרותי של **מעריב** שהפך לבידורי.

אהרן מגד: תראה, זאת בושה מה שקורה היום, זה זלזול גמור בספרות. רוצים להיות פופולריים ועושים את המדור למה שיותר זול, יותר פופולרי. אבל אני לא יכול להגיד את זה על כולם. **מעריב** איבד את המדור. אין לו ספרות, יש לו איזה דף.

ג.ק.: **הארץ**, מצד שני, שומר על זה.

אהרן מגד: **הארץ** יש לו דרך משלו, שאני לא רוצה עכשיו להתווכח עליה. אבל זה שונה.

ג.ק.: יש היום מקום לעיתון ספרות בצורה הקלאסית שלו? גם מדור ספרות שיקראו אחרים וגם מדור של סופרים שיפתרו את השאלות ביניהם?

אהרן מגד: יש. כל יום צץ ביטאון חדש, שמות חדשים. אף פעם לא הייתה כל כך הרבה ספרות כמו היום... (צוחק)

ג.ג.: אהרן מגד: אברהם סוצקבר. הייתי אתו ביחסים ידידותיים. והקבוצה הזו של הרוסים...

ג.ק.: אם נמתחה עליכם ביקורת, מה היה היחס, נאמר, של הזרם המרכזי אליכם בתקופה הצעירה שלכם? בתקופה של משא העצמאי, של אחדות העבודה, במה זה התבטא?

ג.ג.: אהרן מגד: זה התבטא בשנאה עזה. היו כאלה ששנאו אותנו שנאה עזה...
ג.ג.: במה זה התבטא?

ג.ק.: אהרן מגד: היו כאלה ששנאו אותנו. כל החבר'ה של אבידן, ושל העורך [גבריאל] מוקד. הוא לא הפסיק לכתוב נגדנו בטורים שלו, עם האירוניה שלו. בייחוד שני אלה.

ג.ג.: בדג הדיו? בעכשיו?

ג.ק.: אהרן מגד: כן, כן. בדג הדיו ובעכשיו.

ג.ק.: על איזה רקע האשימו אתכם שאתם שייכים כבר לעבר?

ג.ג.: אהרן מגד: אני לא יודע... לצערי...

ג.ק.: ולפני זה, כשהייתם הצעירים, הייתה ביקורת עליכם בתור צעירים, האוונגרד? נועזים מדי או שמאלנים מדי או משהו אחר?

ג.ג.: אהרן מגד: מצד הזקנים יותר?

ג.ק.: כן.

ג.ק.: אהרן מגד: כן. שלמה צמח, למשל, אמר ש"אנחנו לא ידועים מספיק עברית". לפעמים גם יעקב הורוביץ.

ג.ק.: וביקורת פוליטית?

ג.ג.: אהרן מגד: עלינו?

ג.ק.: כן, שתמכתם בברית המועצות.

ג.ג.: אהרן מגד: תראה, אנחנו לא תמכנו בברית המועצות בגלוי.

ג.ק.: הייתה איזו ביקורת מהמחנה הלאומי למשל? או שאתם עליהם, הם עליכם?

ג.ג.: מהביטאון של בית"ר, למשל...

ג.ק.: אהרן מגד: לא, לא. התעלמנו מהם. התעלמנו מהרבה דברים. גם מהדור הזקן התעלמנו...

ג.ג.: שלונסקי שייך לדור הזקן.

ג.ק.: אהרן מגד: אבל בכל זאת, הוא נחשב לצעיר...

ג.ג.: אבל זו נחלתם של מתי מעט. מה היה היחס של משא למוסף לספרות של דבר בעריכתו של דב סדן?

ג.ק.: אהרן מגד: תראי, צריך להיות יחס לדב סדן. דב סדן היה איש בעל ידיעות עצומות, הבין בהכול. לא רק בספרות עברית יהודית, כמובן גם באידיש, אלא גם בספרות כללית ידע היטב, גרמנית. כדי לאהוב דברים שהוא ערך צריך היה לאהוב אותו, מפני שהוא היה טיפוס מיוחד שאפשר היה לאהוב אותו.

ג.ג.: שאפשר היה או שלא?

ג.ק.: אהרן מגד: כן, שאפשר היה לאהוב אותו. היה לו חוש הומור מיוחד, היו לו שבילים מיוחדים לספרות שלא היו מקובלים. סדן כסופר וכמבקר כתב דברים יוצאים מן הכלל, לרבות על עגנון. כעורך הוא הלך לפי טעמו, בחר דברים לפי טעמו. והוא לא טעה. אבל זה לא התאים לרבים מאד מקוראי דבר שלא הסתגלו אליו. אני כיבדתי את זה מאוד. אני קיבלתי את זה.

ג.ג.: הייתה ביניכם תחרות?

ג.ק.: אהרן מגד: לא.

ג.ג.: הוא השתתף במשא?

ג.ק.: אהרן מגד: כמובן. הוא כתב, ביקר.

ג.ג.: אתה יודע למה? הוא כתב שלא יכול להיות שיש כתב עת בעולם שלא השתתף בו בשביל הביבליוגרפיה, כולל דברי הכנסת. לכן הוא הלך להיות חבר כנסת. זו בדיחה, כמובן. אבל הוא השתתף במשא?

ג.ק.: אהרן מגד: כן.

ג.ג.: ואתה השתתפת במוסף שבעריכתו?

ג.ק.: אהרן מגד: אני לא חושב.

ג.ג.: איך היית מגדיר את ההבדלים בגישות שלכם?

ג.ק.: אהרן מגד: תראי (צוחק), אני הייתי צעיר והוא היה זקן. קודם כול היה לו יחס אוהד לדור הזקן, שלי לא היה כל כך. זה התבטא בזה שהוא לקח סופרים שבעיתונים אחרים לא פרסמו אותם כי הם נחשבו סופרים שעבר זמנם. אבל הוא, מתוך כבוד אליהם, פרסם אותם. הוא פרסם דברים שהיה להם ערך מהיחודות ומכתבי הקודש, פרשנות.

ג.ג.: גם הרבה מאד תרגומים של עולים חדשים שהגיעו לארץ בפולנית, באידיש. נתן להם "תחושת מולדת".

ג.ק.: אהרן מגד: טוב, גם אני פרסמתי דברים מאידיש. את יודעת שיש לי הרבה...

ג.ג.: של מי פרסמת?

הניצוץ כבה

לזכרו של ד"ר שלמה שפיר ז"ל (1924-2013), עיתונאי, היסטוריון, חבר המועצה המדעית של קשר

שלמה שפיר

שלמה שפיר היה עורך החוץ הראשון שלי. כשהחליטו עורכי דבר בשלהי שנות השבעים למנות אותי לכתב העיתון בפריס, נקראתי אל משרדו הצנוע והספרטני בבית המערכת ברחוב שינקין 45 (כל החדרים במערכת דבר היו צנועים וספרטניים) ושמעתי מפיו הערכות והצעות ראשונות לדרך. עורכי החוץ של אז לא נולדו לתוך כורסה מול המחשב. לרובם ככולם היה עבר וגם הווה מפואר ומוכח בשטח חדשות החוץ. ישבתי ביראת כבוד מול האיש בעל ההופעה

הסגפנית משהו, אך החייכני ושהתבטא ברוך.

הרזומה של שלמה שפיר כבר כלל את תפקיד סופר העיתון (כך קראו אז לכתבים ולשליחים) בווישינגטון. הוא היה פרשנו המדיני המיתולוגי של קול ישראל, תפקיד שירש מן הפרשן הלא פחות מיתולוגי משה מדזיני. לא הכרתי אז את הסיפור המופלא על הפרשנות המדינית שכתב ועל תפקידי העריכה שמילא בעלון מחתרת עברי שהופיע והופץ בתחומי מחנות הריכוז שבהם שהה שפיר הצעיר במהלך השואה. הנתיבי אז, ובכל היכרותנו רבת השנים, מן הטון האירוני הקליל לכאורה שאימץ לגבי העבודה שלה הקדיש את כל עיתותיו והמצב העולמי בכלל, טון מפוכח שהפך כאוב עם השנים, כשדבר היה כבר עיתון אופוזיציה, ואחר כך לא היה עוד, והמדינה התקדמה בכיוון שהתקדמה למרות פרשנויותיו ובניגוד לאזהרותיו. "אל תמהר לחזור", הציע לי אז מטעמי יעילות בעבודת המערכת. "מה אתה עושה כאן?", שאל אותי לאחר שנים כשנפגשנו שוב בעבודת קשר, והוסיף: "לו הייתי צעיר יותר, הייתי בא להחליף אותך בפריס".

שפיר יליד גרמניה, וליטאי בימי נעוריו, קיבל תואר מוסמך מן האוניברסיטה העברית ותואר דוקטור מאוניברסיטת ג'ורג'טאון. בעבודתו האקדמית הוא עסק, בין השאר, בחקר השלכות של רדיפת היהודים בגרמניה על יהודי ארצות הברית תחת ממשל הנשיא רוזוולט ופרסם שורה של מאמרים בנושאים אלה. ב-1986 פרסם את ספרו **יד מושטת: הסוציאליזם דמוקרטי הגרמנים ויחסם ליהודים ולישראל 1945-1967**. מ-1974 עד 2005 היה עורך כתב העת העיוני **גשר** של הקונגרס היהודי העולמי. לקשר הוא תרם מאמרים יקרי ערך על העיתונות הסוציאל-דמוקרטית בגרמניה ועל יחסם של אילי העיתונות הגרמנית לישראל. לזכרו בחרנו להביא שוב בפני הקוראים את המאמר שכתב בגיליון 9, שבו גולל את הפרשה המופלאה של עיתונו **ניצוץ**. יהי זכרו ברוך.

גדעון קוץ

הניצוץ שלא כבה

סיפורו של עיתון מחתרת שהופיע תחת השלטון הסובייטי בקובנה, ליטא, ותחת השלטון הגרמני בגטו קובנה ובמחנה הריכוז דכאו-קאופרינג בגרמניה. המחבר היה עורכו האחרון של העיתון.

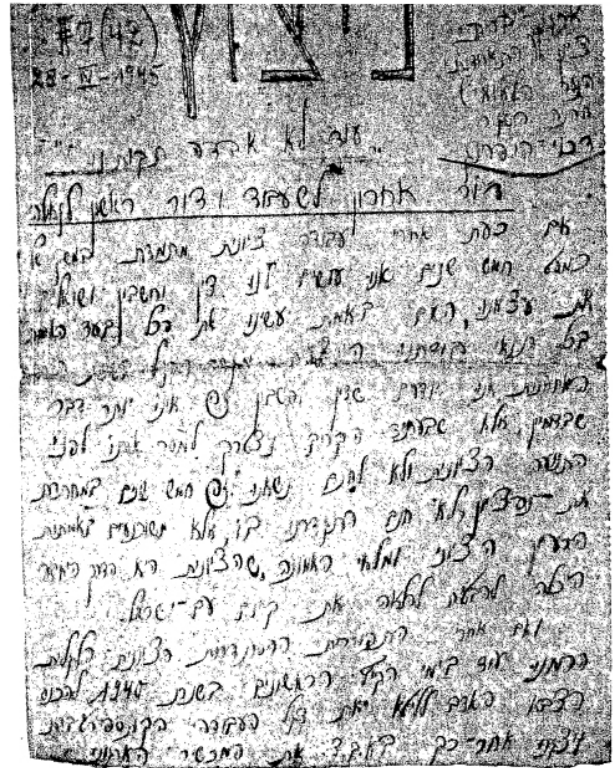
לזכרם של העורכים שנספו או נהרגו

פחות מחצי שנה אחרי סיפוחה של ליטא לברית המועצות, בקיץ 1940, שהתבצע בהתאם להסכם בין שר החוץ הגרמני, יואכים פון ריבנטרופ, ושר החוץ הסובייטי ויאצ'סלב מולוטוב, החל להופיע בקובנה, הבריה לשעבר, עיתון יהודי מחתרת בשפה העברית ושמו **ניצוץ**. הדבר היה סמוך לחג החנוכה תש"א, שלהי 1940, זמן קצר לאחר ייסוד ארגון ברית ציון (אב"צ), שניצוץ היה ביטאונו. בארגון חברו בוגרי גימנסיות עבריות, סטודנטים ותלמידי הכיתות הגבוהות של הגימנסיות (בייחוד הגימנסיה הריאלית) שהפכו על פי הוראת השלטונות לבתי ספר תיכוניים בשפת אידיש. כן היו ביניהם כמה פעילים של תנועות הנוער הציוני ומכבי הצעיר וגם בלתי מאורגנים עד אז, שהצטרפו מתוך התנגדות למגמות האנטי-ציוניות והיבסקציות של המופקדים על חינוכם ושל ה"קומסומול", ארגון הנוער הקומוניסטי. הארגון המחתרתי החדש, אשר ביקש למלא את החלל שנוצר עם השתקתם או שתיתקם של רבים מקרב פעילי המפלגות הציוניות, חרט על דגלו דקות בתרבות ובלשון העברית בד בבד עם המשך טיפוחה של ההכרה הציונית ועם הדגשת הצורך בהתחדשות המחנה ובאחדות מרבית. משום כך אף ייחס מלכתחילה חשיבות מרובה לביטאונו שהפך לכלי חיוני בפעולתו.

ייחודו של **ניצוץ**, כמו גם של אב"צ, היה קיומו ברציפות במשך חמש שנים, עד תום מלחמת העולם השנייה. לאחר שהשנה הראשונה של השלטון הסובייטי הגיעה לסיומה עם כיבוש הארץ במתקפת בוק בתחילת המלחמה בין גרמניה חברית המועצות ביוני 1941, הוסיף **ניצוץ** להופיע במשך יותר משלושים חודש בגטו קובנה. ואילו לאחר חיסול הגטו וגירוש שרידיו למחנות העבודה קאופרינג שליד העיר לנדסברג, שמבחינה מנהלית השתייכו למחנה הריכוז הנודע דכאו, הופיע **ניצוץ** גם שם, ממש עד לשחרור בסוף אפריל 1945.

גיליונות השנה הראשונה (1940-1941) אבדו כנראה, וגם העיתונים מתקופת הגטו שנטמנו בשעתם יחד עם הארכיון של הארגון לא נתגלו. לעומת זאת מצויים בארץ חמשת הגיליונות האחרונים של **ניצוץ** בדכאו-קאופרינג. שני הראשונים שהופיעו במחנה אבדו.¹ העורך הראשון של העיתון היה מייסדו ומפקדו הראשון של אב"צ, שמעון גראז, תלמיד הכיתה העליונה של הגימנסיה הריאלית (ששמה שונה לאחר סיפוח ליטא לברית המועצות לבית הספר התיכון הממלכתי מס' 12). גראז, מפעילי הנוער הציוני שהיה רווי אידיאליזם לאומי וסוציאלי, ונוסף על כך שומר מסורת, נתפס על ידי הסובייטים כאשר ניסה לגנוב את הגבול לאיראן בדרך לארץ ישראל בחורף 1941-1942, נדון למאסר עולם ונפטר בכלא. העורכים בתקופת הגטו היו חיים טיקטין, בוגר הגימנסיה העברית על שם שוואבה וסטודנט בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת וילנה, שבא לאב"צ ממחנה ארץ ישראל העובדת, ואחריו המשוררים הצעירים שרגא אהרטנוביץ, בוגר אותה

חלק לא קטן מהמאמרים בתקופה הסובייטית נכתב בידי העורך שמעון גראז בפסבדונים שונים. עם המשתתפים נמנו יעקב בית-הרבי, שהוצא להורג ב"אקציה" הראשונה בגטו קובנה באוגוסט 1941, חיים שפירא, מהפעילים הבולטים בשכבה הצעירה, ועוד. ההקפדה על החשאיות בארגון היתה נמרצת כדי למנוע הסגרת הרשת במקרה של חקירת בודדים על ידי משטרת הביטחון הסובייטית, הנ-ק-ורד. על אחת כמה וכמה נשמרו כללי הזהירות בעת הפצת העיתון. במקרים יוצאים מן הכלל התאפשר גם לציננים ותיקים, שלא היו מעורבים בפעילות המחתרנית, לעיין בניצוץ. כך, למשל, קיבלתי רשות להראות גיליון של העיתון למורי מאיר קנטרוביץ', ציוני ועברי קנאי מראשי הציננים הכלליים ב' בליטא, שנותר לאחר סיפוחה לברית המועצות ללא עבודה קבועה עד להגלייתו לסיביר, יחד עם אלפי ציונים ובורגנים ביוני 1941. קנטרוביץ' התרגש למראה ניצוץ ואיחל התמדה לעוסקים במלאכה. לבד מניצוץ, שמאמריו הוקדשו לשמירה על נכסי התרבות העברית ועל השפה העברית ולעיימות עם "ההתבוללות האדומה" ואשר דגו גם בענייני היום, כגון המצב בארץ ישראל והחרפת מצוקתם של יהודי פולין השכנה, הפיץ אב"צ תקצירים של ספרי יסוד ציוניים. בזכות פעילות זו נתוודעתי באותו חורף לגולה ונכר של יחזקאל קאופמן, שפרקים ממנו נתבקשתי לסכם בשביל החוגים של הארגון. בעוד רוב המאמרים בניצוץ נכתבו בידי בוגרי הגימנסיה ותלמידי הכיתות הגבוהות, השתתפו בהעתקה ובשכפול גם פעילים צעירים יותר. אחרי כיבוש ליטא על ידי הצבא הגרמני רוכזו רבבות מיהודי קובנה ששרדו אחרי גל הרציחות הראשון בידי הליטאים ו"קבוצות המבצע" של הס"ס בגטו שבפרבר ויליאמפולה (סלובודקה). עוד לפני ה"ייצוב" היחסי של הגטו אחרי פעולת ההשמדה ("אקציה") הגדולה, החלה ההיערכות המחודשת של חברי האב"צ ביוזמתו של יצחק שפירא, שהיה מעתה לדמות הדומיננטית של הארגון, ובאוקטובר 1941 שוב הופיע ניצוץ, השמיני במספר. הביטאון הוסיף להופיע כמעט מדי חודש עד אביב 1944, בסך הכול 28 גיליונות. תחילה נשמרו גם בגטו כללי קונספירציה קפדניים שהיו מקובלים בתקופת הסובייטים. מאוחר יותר נתרופפו כללים אלה, וזה חל גם לגבי

ניצוץ - הגיליון האחרון בדכאוקאופרינג

גימנסיה ואיש בית"ר לשעבר, ויצחק כץ, מפעילי בני עקיבא. מחברו של מאמר זה, שצורף לאב"צ על ידי חבר כיתתו שמעון גראז, שימש מזכיר מערכת ניצוץ כל תקופת הגטו. זמן קצר שימש אף עורכו בפועל והוסיף לערוך אותו בדכאוקאופרינג, לשם גורש ביולי 1944 יחד עם כמה אלפים משרידי הגטו, ובהם קומץ חברי אב"צ.

28 גיליונות בגטו

לגבי מקורו של השם ניצוץ רווחו שתי גרסאות. למעשה נלקח השם משירו של ח"נ ביאליק, "לא זכיתי באור מן ההפקר". על פי עדותו של זאב בירגר, אחד החברים הצעירים שהצטרף לאב"צ בימי הסובייטים והמובאת בספרו של פרופ' דב לויץ, בין ניצוץ לשלהבת², הופיעה מתחת לכותרת הגיליון הראשון גם הפסקה מאותו שיר של המשורר הלאומי. אחרים טענו שהשם נלקח מביטאון הבולשוויקים מלפני מלחמת העולם הראשונה "איסקרה". אך נוכח המגמה האנטי-קומוניסטית הנחרצת של הצעירים הציננים, שמשטרת הביטחון וכן המורים והתלמידים הקומוניסטים הציקו להם, אין גרסה זו מתקבלת על הדעת. בכל שלוש התקופות נכתב ניצוץ בכתב יד. בימי הסובייטים שוכפל זמן מה בהקטוגרף, אך בשל הסיכון הגדול החליט העורך לוותר על כך ולהסתפק בעותקים של נייר פחם. בגטו עמדו לרשות העורכים כמה חברים וחברות בעלי כתב יד יפה, ומתנדבים אחרים דאגו לעיטורים. מספר העותקים נע בין 15 ל-30. במחנות קאופרינג לא נותרה לי כעורך ברירה אלא להכין 6-10 עותקים בכתב ידי שלא תמיד הצטיין בבהירות.

קטע מניצוץ שלא שרד

טפסים אחדים מכל גיליון נשמרו בארכיון התנועה, שלפני חיסול הגטו נטמן במקומות שונים אך ברובו אבד.

בחודשים האחרונים לקיום הגטו, שמבחינה רשמית הוכרז כ"מחנה ריכוז קאואן" (השם הגרמני של קובנה), השתבשה הוצאת ניצוץ במתכונתו הקבועה. עם חיסול הגטו ביולי 1941 גורשו רוב שרידיו – דרך מחנה הריכוז שטוטהוף, שם הופרדו הנשים – למחנות העבודה דכאוקאופרינג בבוואריה. תנאי החיים באוהלים ובצריפים ספוגי הרטיבות בסתיו ובחורף הקר היו קשים בהרבה מאלה שבגטו, וקשה היה להעלות על הדעת כי אחרי עבודת פרך של 12 שעות, שעליה ניתוספה הליכה של קילומטרים הלך וחזור, אפשר יהיה להמשיך בפעילות ציונית כלשהי. אך כבר חודש לאחר ה"התאקלמות" החלו כמה מהפעילים שנקלעו לשם לטכס עצה מה בכל זאת ניתן לעשות. סוכם שאנסה גויסו נייר ונייר פחם, ובתנאים לא־תנאים הכנתי מדי חודש 6-10 עותקים שהועברו לידי פעילים באותו מחנה וגם במחנות שבסביבה לשם קריאה. בניגוד לתקופות הסובייטים והגטו שוב לא הייתה מערכת פעילה. כעורך המרצתי כמה חברים להגיש מאמרים או רשימות, חלקם תרגמתי מגרמנית או מידיש, נוסף על רשימות שכתבתי בעצמי. את מלאכת הכתיבה עשיתי בדרך כלל במחסן רפואי או במקום מסתור אחר, לבל אופתע על ידי אחד מאנשי הס"ס שהסתובבו במחנה.

שירת "התקווה" במחנה ריכוז

עם חיסולו של מחנה קאופרינג 2, שם הופיעו שני גיליונות ניצוץ, האחד ערב ראש השנה התש"ה (1944) והאחר באוקטובר, התרכזה הפעילות של שרידי אב"צ בקאופרינג 1. החידוש העיקרי שם הייתה השתתפות פעילים ציונים שלא היו בעבר חברים באב"צ ואף לא ב"ברית ציון". בשל המגבלות האמורות של הפעילות במחנה הסכמנו על שיתוף פעולה רחב יותר עם יוצאי תנועת "דרור" ופעילי צ"ס מקובנה ועם פעילים מגטו שאוולי, שגם הם הוגלו לקאופרינג בקיץ 1944. נוסף על חיים רוזן (בפסבדונים שושן) וכותב שורות אלה, וכן חיים כהן וחיים אלכנדרוביץ מ"ברית ציון", השתתפו בגיליונות ניצוץ בקאופרינג 1 אנשי ארץ ישראל העובדת כגון לייב גרפונקל, אהרון כהן, מנדל סדובסקי (בארץ מנחם גנוני) וחנה זילברצוויג, ואפילו לא־ציונים כמו ד"ר שמואל גרינגאוז, שעד להגירתו לארצות הברית מילא כמה שנים תפקיד חשוב בהנהגת שארית הפלטה באזור הכיבוש האמריקני בגרמניה. לכאורה הוסכם על מיסוד שיתוף פעולה במסגרת "התאחדות הנוער הלאומי" (למושג "לאומי" הייתה משמעות שונה מזו של "המחנה הלאומי" אצלנו כיום), אך פעילי צ"ס הסתייגו מהצגת האיחוד שפורסמה בניצוץ מס' 4 (39) מט"ו בשבת תש"ה, כך שהניסיון להרחיב את האיחוד נשאר למעשה חסר משמעות.⁶ חמשת גיליונות ניצוץ שנותרו לפלטה ממחנה קאופרינג 1 מבטאים את הנושאים המגוונים שהעסיקו את החברים אסירי המחנות בשעות הפנאי המעטות לאחר העבודה במפעלי חברת הבנייה הגרמנית מול, ועבודות תחזוקה שונות. אפשר למצוא שם תביעות להענשת כל העמים שנטלו חלק בהשמדת העם היהודי ולהעמדת מנהיגיהם לפני בית דין בין לאומי, וגם לפיצוי שארית הפלטה על ידי אלה שהמיטו את האסון.⁷ המושג "שארית הפלטה" החזור ונשנה במאמרים כבר היה שכוח בניצוץ מתקופת הגטו, וגם המושג "שואה" הוזכר כמה פעמים. מתוך הכרה בצורך להגדיל את היישוב היהודי בארץ ישראל, נמצא מי

הפצתו של ניצוץ. הנושאים המרכזיים שבהם עסק אב"צ – הדבקות בתרבות ובלשון העברית, המאמץ לשמור על שלמותם המוסרית של החברים וחניכיהם בתנאים של השפלה ומצוקה מתמדת, התכונה להגשמה ציונית לאחר השחרור מהאויב הנאצי, החתירה לאיחוד ציוני מרבי והתביעה המפורשת למדינה יהודית אף ללא מידע על תכנית בילטמור – כל אלה השתקפו היטב מעל דפי ניצוץ. לבד מהפובליציסטיקה של החברים הבכירים שימש הביטאון אספקלריה של הפעילות הארגונית והחינוכית של הארגון, שהיה מושתת על פלוגות וגדודים, דיווח על מסיבות חנוכה וכ"א כ"א תמוז רבות משתתפים, תפקודו של "אשל", הארגון לשמירה על גני הירק שחברי אב"צ נטלו בו חלק פעיל, ועוד. שירים של שרגא אהרונוביץ ויצחק כץ, שחלקם הופיע בניצוץ, הופצו גם כחוברות מיוחדות. ענייני התגוננות, אימונים בנשק, חיפוש דרכי הצלה או לוחמה בגטו או מחוץ לו לא נדונו בדרך כלל בניצוץ. למטרות אלה הוציא אב"צ ביטאון מחתרתי נפרד, שלהבת, שלא האריך ימים.⁸ לעיתים נעשה בניצוץ ניסיון לשקף גם את הבעיות והנושאים המיוחדים של עשרות החברים הדתיים, בעיקר מקרב בני עקיבא בראשותו של אברהם מלמד, שהצטרפו לאב"צ עוד בחורף 1941/42 לאחר מגעים ושיתוף פעולה ראשוני שהחל עוד במחלת בימי הכיבוש הסובייטי.

כתיבה במחסן

בניגוד לתקופת הסובייטים לא היה בגטו כפל תפקידים בין המפקדים הראשיים לעורכי העיתון, אף על פי שהעומדים בראש ייחסו חשיבות רבה להופעתו הסדירה ולפחות חלק מחברי המערכת היו חברי המפקדה. בעשרים החודשים עד אביב 1943 שימש כעורך חיים טיקטין (כינויו היה "יגאלי") שהוסיף לפרסם מאמרים אף לאחר שפרש. עם המשתתפים הקבועים נמנו – לבד מיצחק שפירא, שהיה מפקד הארגון רוב תקופת הגטו, וכן שני המפקדים האחרים אברהם מלמד (שמילא בכל אותן שנים תפקיד מרכזי) ואריה כהן – יורשיו של טיקטין שרגא אהרונוביץ, יצחק כץ, כותב שורות אלה, חיים רוזן שריכוז את הוועדה האידאולוגית וחברים נוספים. מאמרים בשאלת דרכה של אב"צ כתנועה חדשנית המבקשת לקדם איחוד ציוני על בסיס סינתזה של עקרונות לאומיים ותכנים סוציאליים התפרסמו בניצוץ לקראת אישור המצע הרעיוני באפריל 1943 וגם אחריו. לא אחת הסתייעו העורכים גם בעצותיו של ד"ר ח"נ שפירא, חוקר הספרות העברית ובנו של הרב הראשי של קובנה, שקיים פגישות וסמינרים עם בכירי הארגון בתחום הציונות והספרות העברית. עד להוצאתו להורג בדצמבר 1943 עמד שפירא בראש "ברית ציון", ארגון של ציונים מבוגרים שנוסד על סמך הדגם של אב"צ. לזכרו הוקדש הקובץ "יתמות", בעריכתו של אריה כהן זמן קצר לפני חיסול הגטו.⁹

כמזכיר מערכת ניצוץ הופקדתי על ריכוז החומר, ולאחר מכן על העברתו לידי חברים או חברות שקיבלו על עצמם את משימת ההעתקה בשעות הערב והלילה, בתום עבודתם היומית המעיפפת. הנייר ונייר הפחם הושגו באמצעות קשרים עם כמה ממשרדי הגטו. צורת הכותרת שעברה בירושה מימי הסובייטים לא השתנתה, אך מתחת לה ניתוספה השורה "עוד לא אבדה תקוותנו". חברים שהתמחו בתחום הגרפיקה והציור עשו את העיטורים. אחרי השלמת העיתון, שמספר עותקיו נע בין 15 ל-30, הוא הופץ באמצעות חמשת מפקדי הגדודים לפלוגות השונות, שחבריהן קראו בנפרד וגם בצוותא. תכופות התנהלו דיונים בעקבות הופעת גיליון חדש של ניצוץ. רוב החוברות הוחזרו והושמדו;

איך ניצלו הגיליונות האחרונים?

חמשת גיליונות ניצוץ שהופיעו בקאופרינג 1 נשתמרו בדרך נס. כאשר כותב שורות אלה הגיע עם אחד המשלוחים האחרונים ב־28 באפריל 1945 למחנה המרכזי בדכאו, תהה כיצד יעלה בידו להציל את "ארכיון" עיתון המחתרת שהסתיר בבגדיו. אמנם ה"מקלחת" (ENTLAUSUNG) שוב לא היתה כרוכה שם בתאי גזים, אך לפני כן נצטוו כל האסירים להתפשט ערומים ולמסור את חפציהם ובגדיהם. למזלי, פגשתי איש מחתרת, את הכומר הלוקסמבורגי מוניניור ג'ול ג'וסט, שאותו הכרתי מאחד מביקוריו בקאופרינג, והצלחתי להעביר לידיו את תפסי הניצוץ, שאותם הבטיח להפקיד בידי אסיר רפובליקאי ספרדי, מוותיקי המחנה.

יומיים אחרי השחרור, ב־1 במאי 1945, מצא אותי הספרדי בצריף האסירים המשוחררים והחזיר לידי את החומר. באותו שבוע ביקרו במחנה דכאו עיתונאים יהודים, באמצעותם ניסו לכוון קשר ראשון עם התנועה הציונית ואף למסור על פעילות אב"צ והניצוץ במשך כמעט חמש שנים. את המקור מסרתי מאוחר יותר ליד ושם.

זמן קצר לאחר השחרור חידש הניצוץ את הופעתו במחנה העקורים לנדסברג – הפעם בהקטוגרף. אחר כך יצא לאור במינכן במכונת שכפול משוכללת יותר, והחל בנובמבר 1945 בדפוס, כביטאון של "ההסתדרות הציונית האחדיה" ותנועת "נוחם" בגרמניה. היה זה הביטאון העברי היחיד של שארית הפלטה באירופה, והוא הופיע עד 1948. בתחילת 1946 הצטרף אלי בעריכתו שמואל אפלבוים ומאוחר יותר ש"ד בונין כעורך המדור הספרותי.

הערות

- 1 הגיליונות המקוריים של ניצוץ, מס' 38-42, הופקדו על ידי ועל ידי אשתי בארכיון יד ושם. העתק מצוי בדיניו.
- 2 עדותו של זאב בירגר מובאת בספרו של ד' ליון, בין ניצוץ לשלהבת: ארגון ברית ציון במלחמת העולם השנייה, רמת גן, תשמ"ז עמ' 73-75. זהו המחקר ההיסטורי המדעי היחיד שיצא עד כה על אב"צ.
- 3 את מערכת שלהבת, ביטאון נפרד שעסק בהתגוננות, ריכוז אלימלך גולן (קוריאנצ'יק). שלהבת הופיע לראשונה בתחילת 1943. בסך הכול יצאו לאור 4-5 גיליונות.
- 4 הקוראים בארץ נתבשרו על הופעת קובץ "יתמות" בכתבתו של א' מרגוליס, "חוברת זיכרון עברית לגיבורי גיטו קובנה", דבר, 5.12.1944.
- 5 קשר בין אב"צ בגטו קובנה לבין תנועת המחתרת הציונית "מסדה" בגטו שאוולי הוקם עוד בשנת 1943. שיתוף הפעולה נמשך במחנות דכאו־קאופרינג בשנים 1944-1945.
- 6 אני מסתמך כאן על מכתב של מנחם גנוני (מנדל סדובסקי) מ־4.12.1990. סדובסקי השתתף יחד עמי בניסוח ההצהרה על הקמת "התאחדות הנוער הלאומי" בדכאו־קאופרינג – ניצוץ 4 (39) מט"ו בשבט תש"ה, עמ' 3-6.
- 7 "תכניתנו להבא", ניצוץ, 4 (39), עמ' 5-6.
- 8 לייב גרפונקל, "לבירור עמדתנו", ניצוץ, 5 (40), פורים תש"ה, עמ' 16-19.
- 9 "לאור המציאות החדשה" (בשם המערכת), ניצוץ, 6 (41), ערב חג הפסח תש"ה, עמ' 1-3.
- 10 אהרן כהן, "הציונות בין היום למחר", ניצוץ, 5 (40), עמ' 13-16.
- 11 ניצוץ, 5 (40), עמ' 6-8.
- 12 ניצוץ, 7 (42), 25.4.1945, עמ' 4-7.
- 13 ניצוץ, 5 (40), עמ' 19.

שלמה שפיר

שהצביע על עתודות העולים הפוטנציאליים בדרום־מזרח אירופה ועל סיכויי ההתעוררות היהודית הלאומית בברית המועצות בעקבות מה שאירע במלחמה.⁸

זכות ההאזנה לבי-בי-סי או קריאת עיתונות גרמנית היו התייחסויות להזמנת נציגי הסוכנות היהודית והקונגרס היהודי העולמי כמשקיפים לוועידת היסוד של ארגון האומות המאוחדות בסן פרנסיסקו, שנתפרשו כמעין הכרה בעם היהודי וביישוב הארץ הישראלי כמרכז לאומי.⁹ כנגד זה – "על בסיס חופש הוויכוח" – נשמעו גם הרהורי כפירה, שמה הייתה זו טעות למקד את פתרון הבעיה היהודית בציונות בלבד וכי אולי מוטב לחתור לסיתתה בין הציונות לבין האלטרנטיבות הטריטוריאליסטיות.¹⁰ היה גם מי שתהה בהשפעתו של מי תישאר גרמניה בתום המלחמה. ד"ר גרינגאוז כמשתתף־אורח, ראה ב"לאומיות היהודית החדשה" הקורמת עור וגידים סינתזה בין לאומיות, סוציאליזם והומניזם.¹¹ בגיליון האחרון הופיע הספד על פרנקלין דלנו רוזוולט, נשיא ארצות הברית שהלך לעולמו ב־12 באפריל 1945 – אירוע שהפיה תקווה בקרב אנשי הס"ס שעדיין ציפו לנס חרף התקדמות צבאותיו של גנרל אייזנהואר. גם מקום השירה לא נפקד מן הניצוץ של שרידי דכאו־קאופרינג. כך, למשל, מתוארת היטב האווירה במחנה בשירו של א' אלמי (דוד וולפה) "תקוות הגולה" שנתפרסם בניצוץ מס' 6 (41), ערב פסח תש"ה:

עוד אפלה אורבת על מגרש האפל.

הצללים כמלחש־ירע יגיחו מכל פנה

וזוית.

ולפתע – שריקה צורמת תפלח קדרות שחור

הליל

כבמקל להטים פנסי החשמל נדלקים

והצללים בורחים נדחקים לצדדים.

ויצורי אדם כברואים מהאי־עלמא

זוחלים בעצלתיים לעבר החלון המואר –

גדלה השורה והולכת

הקפה המהביל שתוי על הלב הריק

והגוף העייף נמתח לשינה המתוקה היא

הרחוקה במיטה הצחה, הרכה...

שוב הצפצוף השנוא וצורם עד תהום נפש.

השורות מתיישרות –

איך בני עמך – קצינים ושרי עשרות

ומאות

כגומי הגמיש ירקדו הנה ושוב

ובעזרת השטן משתלבים קולותיהם

ומהלומותיהם

ועשיו הפזול על מלאכה בזויה זו

לבו ישמן מנחת –

ולב אחיך הנוגשים מי יבחון?...

במדור הכרוניקה על הפעילות הציונית במחנה מופיעה הידיעה הבאה: "ב־23 בפברואר 1945 התקיימה האסיפה המכוננת של החוג העברי במחננו. אחרי פתיחה קצרה נאם החבר ג' על גיבורי תל חי ועל י"א אדר".¹³ במקום אחר מוזכרת העצרת לציון י"א באדר, שהשתתפו בה על פי מייב זכרוני כ־60 עד 80 איש. שירת "התקווה" שנעלה אותה בשעה עשר בלילה נשמעה גם מחוץ לצריף שבו נערכה המסיבה, אך נראה ששומרי הס"ס לא שמו לב לאירוע החגיגי.

שושנה בלום קולקה

זמן, תוך השוואה בין ויכוחי החברות לבין התנצחויות בתכניות מלל פוליטיות (עם גונן דורי הכהן ומנחם בלונדהיים; בלום-קולקה, בלונדהיים והכהן, 2008).

שושנה נמנתה עם הבכירים שבחוקרי התקשורת בישראל. הקשרים ששזרה בין חקר השפה והשיח לבין מחקר התקשורת נתפסו בראשית הדרך כחורגים מהזרם המרכזי והמקובל של התחום בישראל. יחד עם פרופ' רפי ניר, שאתו הצטרפה למחלקה לתקשורת ולעיתונאות באוניברסיטה העברית בראשית שנות השמונים, פעלה ללא לאות להפוך את החיבור בין שפה לתקשורת לטבעי יותר ולפורח. היא עשתה זאת באמצעות שיתופי פעולה עם חוקרים אחרים במחלקה, שחלקם הוזכרו לעיל, פיתוח תכניות לימודים – דוגמת קורס עדכני על שיח התקשורת באוניברסיטה הפתוחה, שבפיתוחו עסקה בשנים האחרונות – והוראה והדרכה של דורות של תלמידים לתארים הראשון, השני והשלישי. היום, במידה רבה הודות למסירות, לנחישות ולשיעור הקומה המחקרי של שושנה, בחינה של תופעות לשוניות היא חלק כמעט מובן מאליה מארגז הכלים של כל סטודנט לתקשורת, והמחקר של שיח התקשורת ושפתה בישראל הוא שדה פורח, שפועלים בו חוקרים לא מעטים, רבים מהם תלמידיה.

שושנה הפגינה מחויבות עמוקה לא רק למחקר אלא גם לחינוך במובניו השונים. בשנות השבעים היא פיתחה שיטת הוראה חדשנית ללימוד עברית וכתבה וערכה ספרי לימוד שבהם נעשה שימוש עד היום. בשנות התשעים והאלפיים, מחקריה המשפיעים על השיח המשפחתי בארוחת הערב או על שיח העמיתים בגן הילדים הצביעו על תרומתן של זירות אלה, ושל ההשתתפות הפעילה בשיחות חופשיות בהרכבים, בסוגות ובנושאים שונים במסגרתן, לחברות לשוני ולהתפתחות כישורי שפה ושיח בקרב ילדים. שושנה חתרה לקדם את ההשלכות היישומיות של מחקרים אלה באמצעות פעילות ענפה ביעוץ ובפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך ובמרכז לטכנולוגיה חינוכית.

שושנה הייתה חוקרת מבריקה עם סקרנות ויושרה אינטלקטואליות נדירות, שהמשיכה לחקור, לכתוב וללמוד ללא לאות גם במהלך התמודדות האמיצה והמפוכחת שלה עם מחלת הסרטן בשנתיים האחרונות לחייה. היא הייתה מורה מפלאה, מאתגרת ומטפחת, שכתלמידיה זכינו ליהנות לא רק מחכמתה ומחריפותה אלא גם מנדביותה ומנאמנותה; אישיות מרשימה ומעוררת הערצה שהותירה חותם משמעותי ויקר ערך על המחקר בעולם, החינוך בישראל, ועלינו כבני אדם. היא חסרה ותחסר לנו מאוד.

מקורות

בלום-קולקה, ש' (2000). 'שיח הגמוני, חתרני או פוליטי? חדשות והיסטוריה: מקרה דיר יאסין', בתוך: א' שורצוולד, ש' בלום-קולקה וע' אולשטיין (עורכות), ספר רפאל ניר: מחקרים בתקשורת, בבלשנות ובהוראת הלשון (עמ' 199-222). ירושלים: כרמל.

בלום-קולקה, ש', מ' בלונדהיים, וג' הכהן (2008). 'מסורות של מחלוקת: ממשא ומתן של טקסטים תלמודיים לזירת השיח הפוליטי במדיה', בתוך: מ' נייגר, מ' בלונדהיים ות' ליבס (עורכים), מסיקור לסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל (עמ' 245-274). ירושלים: מכון סמארט ומאגנס.

מיכל חמו וזוהר קמפף

שושנה בלום-קולקה (1936-2013)

חוקרת ופורצת דרך

שושנה בלום-קולקה הייתה חוקרת מקורית ופורצת דרך, שקשה להפריז בתרומתה לחקר השיח בכלל, ולחקר שיח התקשורת בפרט, בארץ ובעולם. במהלך הקריירה הפורייה והמגוונת שלה תרמה שושנה לעיצוב תחומי מחקר רבים וחדשים: תרגום, תקשורת בין-תרבותית, חברות לשוני, התפתחות פרגמטית, שיח משפחות, שיח עמיתים, שיח פוליטי ושיח תקשורת. ככולם שילבה תשומת לב קפדנית לתופעות לשוניות וטקסטואליות יחד עם רגישות להקשרים הרחבים בהם הן מעוגנות. שושנה נולדה בעיר קלוז' (כיום ברומניה) ב-1936, נמלטה מהכיבוש הנאצי בהונגריה ב"רכבת קסטנר" ועלתה לחיפה. היא למדה לתואר ראשון ספרות אנגלית ושפות רומאניות באוניברסיטה העברית בירושלים, לתואר שני חינוך ב-Teachers College שבאוניברסיטת קולומביה בניו יורק ולתואר שלישי בלשנות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים. שושנה עמדה בראש האולפן הלימודי עברית באוניברסיטה העברית ולאחר מכן הצטרפה לסגל המרכז לבלשנות שימושית באוניברסיטה זו. בתחילת שנות השמונים הצטרפה למחלקה לתקשורת ועיתונאות ולבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים, ופעלה בהם כפרופסור מן המניין עד לפרישתה מהוראה בשנת 2004.

שושנה הייתה מחלוצי חקר השיח בעולם, תרמה להתגבשותו כתחום מחקר בין-תחומי ופורח, וקידמה בעבודתה המחקרית והחינוכית את ההבנה של שימוש בשפה כפעולה חברתית מעוגנת בהקשר וכתהליך דיאלוגי ומשותף של בניית משמעות. למעשה, מחקריה הניחו את היסודות להפיכתה של פרגמטיקה מתחום דעת פילוסופי לשדה מחקר אמפירי. בראשית שנות השמונים ניהלה שושנה (יחד עם גבריאל קספר וג'וליאנה האוס) פרויקט מחקר רחב היקף על דרכי המימוש של בקשות והתנצלויות, שסיפק כמה מהעדויות הראשונות והחשובות לקיומן של הבדלים בין-תרבותיים ובין-נסיבתיים בדרכי הביצוע של פעולות דיבור ובדפוסי נימוס. מחקר זה נחשב עד היום לאחד המחקרים הקנוניים והמשפיעים בתחום. בהמשך הדרך יישמה כלי ניתוח פרגמטיים לבחינה של שיח טבעי בהקשרים יומיומיים, לא מבוקרים, תוך הדגשת החשיבות של בחינת תופעות שיח כחלק מרצף אינטראקציה מעוגן בהקשר. לשם כך היא חתרה באופן מתמיד לפיתוח ארגז כלים מגוון לניתוח שיח תוך שילוב מסגרות מתודולוגיות ותאורטיות ממסורות מחקריות שונות, דוגמת בלשנות, סוציולוגיה ואתנוגרפיה.

במסגרת העניין שלה במאפייני השיח בהקשרים שונים, עסקה שושנה רבות בשיח תקשורת ופוליטי. מחקרה החלוצי על ראיונות פוליטיים פורסם ב-1983 והיה אחד הראשונים שבחנו אינטראקציות טלוויזיוניות בכלים של ניתוח שיח. היא השתתפה בקבוצת החוקרים הבינ-לאומית Ross Priory Broadcast talk analysis group משנותיה הראשונות, ופרסמה מחקרים על תכניות מלל טלוויזיוניות, על עימותים פוליטיים ועל קנדילים תקשורתיים (חלקן עם תמר ליבס). מעניין ציין במסגרת זו שניים ממחקריה שהיו בעלי אופי היסטורי: הראשון, ניתוח ייצוגי של אירוע היסטורי אחד – הטבח בדיר יאסין – בסיקור התקשורת לאורך השנים, ובו הראתה כיצד קולות שונים מתחרים על הבכורה במסגרת המאבק על הזיכרון הקולקטיבי של הציונות (בלום-קולקה, 2000). השני, בחינה של המשכיות ושינוי בדפוסי הווכחנות היהודית לאורך